

ZEMLJEPIS

ZA MEŠČANSKE ŠOLE.

Spisal

FR. OROŽEN

profesor na c. kr. učiteljišču v Ljubljani.

Prva stopnja.

Tretji pomnoženi natisk.

Odobren z odlokom c. kr. ministerstva za bogočastje in nauk
dne 8. oktobra 1904, št. 33.103.

S 13 slikami.

Vezana knjiga stane 80 h.

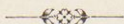
V Ljubljani 1904.

Tiskala in založila Zadrúžna tiskarna
(prej Rud. Milic).

37210, VIII, 7, c

ZEMLJEPIS

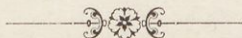
ZA MEŠČANSKE ŠOLE.

Spisal

FR. OROŽEN

profesor na c. kr. učiteljišču v Ljubljani.

Prva stopnja.

S 13 slikami.

Vezana knjiga stane 80 h.

Odobren z odlokom c. kr. ministerstva za bogočastje in nauk
dne 8. oktobra 1904, št. 33.103.

V Ljubljani 1904.

Tiskala in založila Zadrúžna tiskarna
(prej Rud. Milic).

Vsebina.

Nekoliko iz zvezdoznanskega zemljepisa.

	Stran
Vesoljni svet	1
Nebesni oblok ali svod	1
Obzor	1
Zavedanje po straneh sveta	2
Zemlje oblika	2
Zemeljsko oblo (globus) in njega važnejše točke in črte	4
Zemljepisna dolžina	5
Zemljepisna širina	5
Naloge	6

Najvažnejši pojmi iz prirodoznanskega zemljepisa.

Zemljevidi	7
Kaj so zemljevidi	7
Razdelitev zemljevidov	7
Razumevanje in čitanje zemljevidov	8
Merilo	8
Dogovorjena ali konvencionalna znamenja	9
Gorovje in sploh bolj vzvišene točke	9
Vodovje, občila, mesta in meje	13
Naloge	14

Zemlja in nje deli.

Suha zemlja	14
Vodoravna razvrstitev suhe zemlje	14
Navpična izobrazba suhe zemlje	15
Vzgledi	18
Vodovje	18
Morje	19
Posamezni deli vesoljnega morja	19
Gibanje morja	20
Vodovje na suhi zemlji	21
Tekoče vode	21
Stoječe vode	22
Vzgledi	22

	Stran
Zrak (vzduh)	23
Vetrovi	23
Toplinske razmere na zemlji	24
Podnebje	25
Naloge	26

Poglavitni pojmi iz državoznanskega zemljepisa.

Človeški rod	27
Število ljudi	27
Glavna plemena ljudi	27
Razni jeziki	28
Različne vere	28
Omika	28
Državne razmere	29
Naloge	29

Zemljine.

Evropa	30
Lega in meja	30
Morski zalivi, polotoki in otoki	30
Vzhodna in severna Evropa	31
Zahodna Evropa	33
Srednja Evropa	34
Južna Evropa	38
Evropa kot celota	39
Afrika	41
Lega	41
Morski zalivi, polotoki in otoki	41
Severna Afrika	42
Srednja Afrika	43
Južna Afrika	44
Afrika kot celota	45
Azija	47
Lega	47
Morski zalivi, polotoki in otoki	48
Severna Azija	49
Srednja Azija	49
Vzhodna Azija	50
Južna Azija	51
Zahodna Azija	52
Azija kot celota	53

	Stran
Avstralija	55
Lega	55
Morski zalivi, polotoki in otoki	55
Avstralska celina in trije otoki	56
Polinezija	56
Avstralija kot celota	57
Amerika	59
Lega	59
Morski zalivi, polotoki in otoki	59
Severna Amerika	60
Posamezne dežele	60
Srednja Amerika	62
Zahodna Indija	62
Južna Amerika	62
Posamezne dežele	63
Amerika kot celota	64
Velikost morij in zemljin in število prebivalcev po zemljinah	67
Velikost posameznih morij	67
Velikost zemljin	67
Število prebivalcev v posameznih zemljinah	68
Velikostno razmerje med morji in zemljinami	68

Obzor.

U v o d.

Zemljepis opisuje zemljo kot nebesno in prirodno telo s posebnim ozirom na človeško bivališče ter ima pokazati v prvi vrsti človeku njega obližje.

Deli se v tri dele, in sicer v zvezdoznanski, prirodnoznanski in državoznanski zemljepis.

Zvezdoznanski zemljepis nam kaže obliko, velikost, gibanje in razsvetljenje zemlje ter nje razmerje k drugim svetovnim telesom ali zvezdam.

Prirodnoznanski zemljepis opisuje suho zemljo, vodovje in vzduh, sploh prirodne lastnosti naše zemlje.

Državoznanski zemljepis nas seznaja z narodi in njih državami.

I. Nekoliko iz zvezdoznanskega zemljepisa.

Vesoljni svet.

Razne stvari se nahajajo na zemlji in na nebu, a tudi med nebom in zemljo; vsled tega pravimo: Vse stvari so na svetu. Svet se torej imenuje tudi vesoljni svet, vessvet (*Weltall*).

Ozrimo se li v jasni noči proti nebu, vidimo nebrojno svetlih nebesnih teles, katera imenujemo zvezde. Tem prištevamo tudi solnce, luno in zemljo, ki so kot nebesna telesa deli vesoljnega sveta.

Nebesni oblók ali svod.

Nebo je modre barve, okroglo, visoko, najvišje nad nami in najnižje na stranéh, ter ima neko sličnost s klétnimi in drugimi oblaki in se imenuje radi tega tudi nebesni oblok ali svod (*Himmelsgewölbe*). Nebesni oblok ima največ sličnosti z votlo polkroglo, ki se kakor nebesni oblok razprostira na vse strani enako.

Obzor.

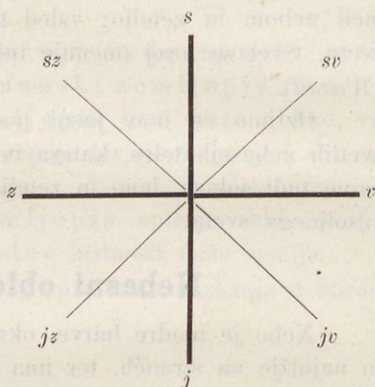
Če opazujemo na prostem, n. pr. v ravnini ali na kakem hribu nebesni oblok, dozdevalo se nam bode, da se obloka spodnji rob dotika zemlje. Ta rob ima obliko krožnice, čez katero na zunaj ne vidimo ničesar več in v katere sredini mi stojimo, ker je od našega stališča na vse strani enako daleč. Okrožje, katero moremo pregledati, je naš obzor ali horizont (*Gesichtskreis*). Dotikanje neba in zemlje je samo navidezno, in čim više gremo, tem večji je obzor.

Zavedanje po stranéh svetá.

Znano je, da pada vsakega neprozornega telesa senca ravno nasprotno od one strani, od katere dobiva razsvetljavo ali luč. Postavimo li natanko opoldne n. pr. ravnilo navpično na vodoravno mizo ali desko, tedaj je njegova senca najkrajša, in smer, v katero pade senca, imenujemo sever. Če pogledamo proti severu, imamo za sábo jug, na desno vzhod in na levo zahod. To so glavne strani sveta (*Hauptweltgegenden*).

Mnogo stvari ne leži ne na severu, ne na jugu, ne na vzhodu, ne na zahodu, ampak v sredi med dvema stranema. V takem slučaju si pomagamo na ta način, da imenujemo združeni obe strani sveta ter stavljamo jug in sever, najvažnejši točki, kot prvo besedo ter potem dobimo: jugozahod, jugovzhod, severovzhod in severozahod.

Slika 1.

Te točke imenujemo: stranske strani sveta (*Neben-gegenden*). Slika, ki predočuje strani sveta, imenuje se vetrovnica (*Windrose*). (V mnogih slučajih služi v zavedanje kompasa, ki združuje iglo magnetnico in vetrovnico).

Zemlje oblika.

V starodavnih časih so mislili, da je zemlja velika in dolga plošča, ki se razprostira od vzhoda k zahodu in na kateri stoji ob skrajnem robu nebeški oblok ali svod. Mnogo tehtnih razlogov govori pa zato, da zemlja ni plošča. — Če bi bila zemlja plošča, morali bi mnogo dalje na nji videti, nego v istini vidimo.

Ako gremo na kak visok hrib, pregledamo pri še tako jasnem vremenu jako majhen del zemeljskega površja,

tudi če se poslužujemo še tako izvrstnega daljnogleda. Še jasneje se nam kaže to v krajih, kjer ni gorá. Tudi vidimo že od daleč cerkveni stolp, a nikakor še ne bližnje vasi, katero šele bliže dospevši zapazimo, dasi tudi nam ne zakrivajo razgleda ne goré, ne drevesa, ne hiše. Ako bi bila zemlja plošča, morali bi hkratu zagledati stolp in vas.

Postavimo se na morsko obalo, ali na obrežje večjega jezera ter zasledujmo po morju plavajočo ladjo! Nekoliko časa jo še vidimo vso, potem pa nam izgine spodnji del in pozneje vidimo samo še jadrenike (jambore), ter naposled izginejo izpred oči še jadrenikovi vršički. Ako bi bila zemlja plošča, videli bi še dolgo vso ladjo, četudi vedno manjšo, in hkratu bi izginili vsi njeni deli.

Če se vozimo od morja proti obali, zapazimo sprva najvišje vrhunce in šele polagoma niže ležeče kraje in predmete.

Če bi bila zemlja plošča, moralo bi nad zemeljski rob prihajajoče solnce hkratu obsevati vso ploščo, kar se pa ne zgodi; kajti solnce bolj vzhodno ležečim krajem prej vzhaja, zahodnejšim pa pozneje.

Že iz teh razlogov razvidimo, da zemlja ni plošča, ampak krivoploska.

Je li zemlja skrivljena kakor cilindar? — Ne, ker v tem slučaju bi videli z dobrim daljnogledom na obe dve strani do zemeljskega roba. Tudi ne more zemlja skrivljena biti na ta način kakor jajce; kajti pri tem načinu skrivljenja bi videli na različne strani neenako daleč, ako bi imeli na vse strani odprt razgled.

Ako potujemo do roba, kjer se navidezno dotikata nebo in zemlja, vzpenjalo se bode nebo visoko nad nami in tam ter sploh povsod obdaje krog opazovalčevo stališče, ali nikjer ne najdemo dozdevnega roba. Da je torej dotikanje neba in zemlje samo navidezno, priča nam tudi to, ker se razširi naš obzor z višjim stališčem.

Povsod vidimo pri prostem razgledu na vse strani enako daleč in pregledamo okrogel del zemeljskega površja, ki mora

torej na vse strani enakomerno skrivljeno biti, in s tem je dognano, da ima naša zemlja obliko krogle.

Popolna krogla sicer ni naša zemlja, ker se nahajajo na nji gore in doline. A višine in globine so jako neznatne v primeri z velikostjo vse zemlje. Najvišji vrh na zemlji (Gavrisankar v Aziji) je 8840 *m* visok, tedaj še ne 9 *km*. Taka višina pa moti obliko krogle pri naši zemlji ravno toliko kakor peščeno zrno kroglo na kegljišču.

Zemeljsko oblo (globus) in njega važnejše točke in črte.

Zemeljsko oblo ali globus se imenuje krogla, na kateri je narisano vse zemeljsko površje.

Zemlja se suče okrog svoje osi, kateri pravimo zemeljska os (*Erdachse*).

Obe točki koncem zemeljske osi (kjer je zemlja malo stisnjena) sta tečaja ali pola. Zgornja točka je severni tečaj (*Nordpol*), spodnja točka pa južni tečaj (*Südpol*).

Na zemeljski krogli vidimo narisanih mnogo krogov, ki tvorijo skupaj stopinjsko mrežo (*Gradnetz*).

Od obeh tečajev enako oddaljen je velik krog, ki deli zemeljsko kroglo v severno in južno polovico ali v dve poluti (*Halbkugeln*) ter se imenuje polutnik, ravnik (*Aequator*). Kakor vsak krog delimo tudi polutnik v 360° .

Skozi vsako polutnikovo stopinjo si mislimo potegnjen polkrog od severnega do južnega tečaja tako, da dobimo 360 polkrogov. Tak polkrog imenujemo poldnevnik ali meridian (*Mittagslinie*), ker imajo hkratu poldne vsi kraji, ležeči na tistem polkrogu. Poldnevnik nam kaže severno južno smer in meri kot polkrog 180° , od katerih je 90° na severni in 90° na južni poluti. Vsi poldnevniki so enake velikosti.

Skozi vsako poldnevnikovo stopinjo si mislimo potegnjene vzporedno s polutnikom kroge, katerim pravimo vzporedniki

(*Parallelkreise*). Teh imamo tedaj 180 in sicer 90 na severni in 90 na južni poluti. Radi okrogle oblike naše zemlje se zmanjšujejo vzporedniki proti severnemu in južnemu tečaju vedno bolj in bolj. Na tečaju je vzporednik samo še točka.

Od polutnika $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena vzporednika se zoveta povratnika (*Wendekreise*) in sicer severni povratnik (povratnik rakov) in južni povratnik (povratnik kozorožcev).

Od tečajev $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena vzporednika se imenujeta tečajnika ali polarnika (*Polarkreise*) in sicer severni tečajnik in južni tečajnik.

Zemljepisna dolžina.

Ker med poldnevniki gledé velikosti ni razlike, kakor med polutnikom in vzporedniki, smatrajo zemljepisci zdaj ta, zdaj oni poldnevnik kot prvi ali poldnevnik ničle. Poldnevnik ničle (*Nullmeridian*) ima na zemeljski krogli in na zemljevidih znamenje 0° . Najnavadnejši poldnevniki ničle so: 1. Poldnevnik zvezdarne Greenwich (izg. Grinič) blizu Londona, 2. poldnevnik otoka Ferra (kanarski otok blizu zahodno-afriške obale), 3. poldnevnik mesta Parisa v Franciji.

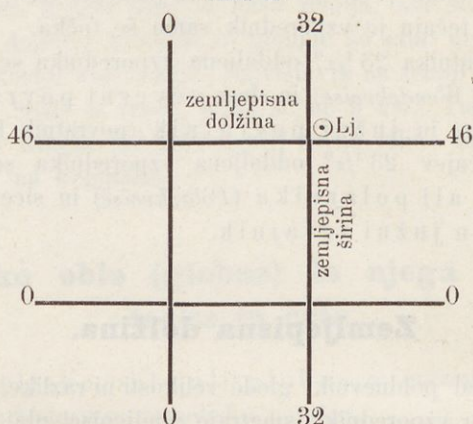
Oddaljenost poldnevnika kakega kraja od poldnevnika ničle se imenuje zemljepisna dolžina (*Geographische Länge*), ki se šteje od 0° do 180° proti vzhodu (vzhodna dolžina), ali od 0° do 180° proti zahodu (zahodna dolžina). Redkeje štejemo zemljepisno dolžino od 0° do 360° .

Zemljepisna širina.

Kakor poldnevnikov oddaljenost od poldnevnika ničle se dá zmeriti tudi vzporednikov oddaljenost od polutnika. Oddaljenost vzporednika kakega kraja od polutnika se imenuje zemljepisna širina (*Geographische Breite*). Vzporednike štejemo od polutnika na severni poluti proti severnemu tečaju, na južni poluti proti južnemu tečaju. Razločevati se mora torej

severna in južna zemljepisna širina. Polutnik ima število 0, tečaja pa 90.

Slika 2.

Ako poznamo kakega kraja zemljepisno dolžino in zemljepisno širino, znana nam je njega zemljepisna leža (*Geographische Lage*). — N. pr. Ljubljana (= $\odot$ Lj.) leži (približno) na 46° severne zemljepisne širine in na 32° vzhodne zemljepisne dolžine (od otoka Ferra).

Naloge.

1. Zakaj se imenuje svod tudi nebesni oblok?
2. Kako obliko ima obzor?
3. V katero smer pada senca opoldne?
4. Na katerih straneh sveta ležé sledeče stvari: Šolska deska, peč, vrata, omara.
5. Imenujte stene šolske sobe po dotičnih straneh sveta.
6. Kako se določujejo strani sveta brez kompasa?
7. Katere dokaze poznate, da ima zemlja obliko krogle?
8. Kaj je stopinjska mreža?
9. So li vsi poldnevnikni enake velikosti?
10. So li vsi vzporedniki enake velikosti?
11. Kaj je zemljepisna dolžina?
12. Kaj je zemljepisna širina?
13. Določite na zemljevidu (po poldnevniku ničle od otoka Ferra) zemljepisno ležo sledečih mest: Zagreb, Gradec, Dunaj, Praga, Krakov.

II. Najvažnejši pojmi iz prirodoznanskega zemljepisa. Zemljevidi.

Kaj so zemljevidi?

Ker ima zemlja obliko krogle, je samo krogla ali oblo nje pristna slika in zemeljsko oblo ali globus nam najbolj predočuje obliko naše zemlje. V mnogih slučajih se pa ne moremo posluževati zemeljskega obla iz različnih vzrokov. Tudi so posamezne dežele na zemeljskem oblu premajhno narisane, da bi jih mogli natančneje spoznavati. Narišejo se torej posamezne dežele ali kraji (včasih tudi vsa zemlja) na vodoravni ploskvi, in takov naris se zove zemljevid (*Landkarte*).

Razdelitev zemljevidov.

Načrt (*Grundriß*) se imenuje majhen zemljevid, ki nam predočuje samo poslopje ali del poslopja. (N. pr. načrt šolske sobe).

Plan ali krajepisna mapa (*Plan*) nam predstavlja naris kakega mesta ali sela z okolišem ali pa tudi samo mesto ali del mesta ali sela. (N. pr. plan Ljubljane).

Potanki zemljevid (*Spezialkarte*) kaže mal košček zemlje v precejšnji velikosti. (N. pr. potanki zemljevid Ljubljanskega okoliša).

Drugi zemljevidi imajo narisane kronovine, države in zemljine.

Planigloba kažeta okroglo zemljo v dveh delih na vodoravni ploskvi.

Atlant se zove zbirka zemljevidov, predočujoča vse dežele na zemlji po določenem načrtu.

Razumevanje in čitanje zemljevidov.

Na zemljevidih se nam predstavlja slika kake dežele v pogledu od strani, ako bi gledali na vsako točko z velike višine v zraku, sedeči v kakem zrakoplovu (balonu). Pri tem pogledu vidimo vse očitne predmete, ker nam jih ne zakrivajo druge stvari. Misliti si moramo, da leži zemljevid vodoravno pred nami.

Merilo.

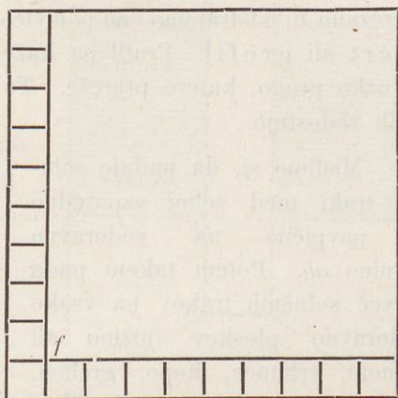
Velike važnosti je pri vsakem zemljevidu njega merilo. Merilo (*Maßstab*) nam kaže, v kakem razmerju stoji zemljevida velikost proti resnični velikosti dotične dežele.

Če bi n. pr. hoteli narisati šolsko sobo v pravi velikosti, potrebovali bi jako jako veliko polo papirja, katere pa nimamo. Pomagati si tedaj moramo z desko, tablico ali pa sploh z navadno polo papirja. Zmanjšati moramo načrt šolske sobe, dobimo pa še zmerom pristno sliko, in temu merilu pravimo „skrčeno merilo“ (*Verjüngter Maßstab*).

Narišimo n. pr. načrt šolske sobe v merilu 1 : 10 (piše se tudi $\frac{1}{10}$)! Pri tem merilu mora 1 m v načrtu enak biti 10 m prave dolgosti šolske sobe. Ako delimo 1 m z 10, dobimo 1 dm (ali 10 cm), in 10 m deljeno s 10 dá 1 m in tedaj pravimo 1 dm (10 cm) v načrtu je enak 1 m v istini. — To pa velja samo gledé dolgosti. Ako pa primerjamo velikost načrta s pravo velikostjo šolske sobe, nastane vprašanje: Koliko takih načrtov bi morali položiti enega tik drugega na tla, da bi pokrili sobna tla? Lahko se prepričamo, da potrebujemo pri merilu 1 : 10, 10×10 to je 100 načrtov, da pokrijemo sobna tla. — Mislimo si, da nam predstavlja ABCD

pravo velikost šolske sobe, tedaj je pri merilu $1 : 10$ *Aefg* velikost načrta šolske sobe. Od *A* do *B* položimo 10 takih načrtov. Isto tako je lahko razvidno, da trebamo 10 vrst (vrsta po 10 načrtov) tedaj 100 načrtov, ako hočemo pokriti sobna tla. — Tako se tudi lahko uverimo o razmerju med kvadratnim kilometrom in kvadratnim mirijametrom.

Slika 3.

$1 \mu m = 10 km$. $1 \mu m^2$ pa ni enak $10 km^2$, ampak $1 \mu m^2 = 100 km^2$.

N. pr. pri merilu $1 : 150.000$ (katero merilo ima stenski zemljevid Bauerjev: Vojvodstvo Kranjsko) je $1 m$ (na zemljevidu) $= 150.000 m$ ali $150 km$ (v prirodi), ali $1 cm = 1.5 km$.

Vojvodstvo Kranjsko je pa v istini

$150.000 \times 150.000 = 22.500,000.000$ krat večje nego Bauerjev zemljevid.

Dogovorjena ali konvencijonalna znamenja.

Radi velike pomanjšatve na zemljevidih ne morejo biti na teh zaznamenovane slike prirodnih predmetov. Posledica je bila, da so polagoma nastala za zemljevide posebna običajna znamenja, ki se zovejo „dogovorjena ali konvencijonalna znamenja“.

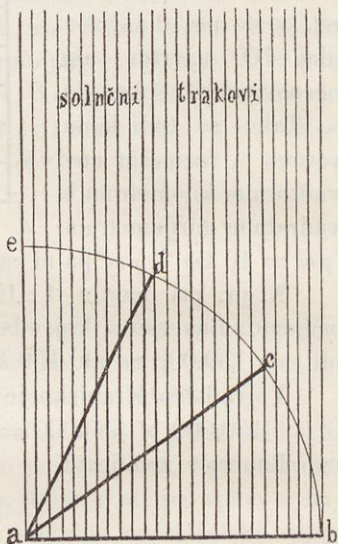
Gorovje in sploh bolj vzvišene točke.

Posebno važno je poznati, kako se rišejo na zemljevidu gore in sploh bolj vzvišene točke.

Mislimo si kako goro v tej ali oni smeri z dolgim nožem prerezano in odstranimo eno polovico, tedaj dobimo prerezni načrt ali profil. Profil pa kaže razmere dotične gore samo za ozko progo, katero prereže. To nam pa samo v redkih slučajih zadostuje.

Mislimo si, da padajo solnčni traki med seboj vzporedno in navpično na vodoravno ravnino ab . Potem takem pada največ solnčnih trakov na vsako vodoravno ploskev (nižino ali planoto, vrhunec, kopo, greben, hrbet i. dr.), ki dobiva od solnea največ luči in se nam kaže v svetli barvi. (Na nekaterih zemljevidih so naznačene nižine z zeleno barvo, planote pa z rmeno ali svetlorjavo barvo). Čimbolj je pa ravnina tistega raztega ($ab = ac = ad = ae$) nagnjena, tem manj solnčnih trakov jo obseva in tem temneje je narisana. Navpično vzdigujoča se stena ae ne dobiva več solnčnih trakov (ti padajo navpično na tla, kakor si moramo misliti) in naznači se s temno barvo.

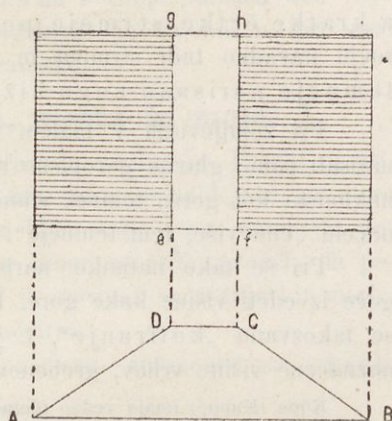
Slika 4.

Različno razsvetljavo si lahko razjasnimo s platnicama kake knjige. Na ta način uvidimo, zakaj in kako se različna razsvetljava naznači na zemljevidu s **črtkami** (*Schraffen*).

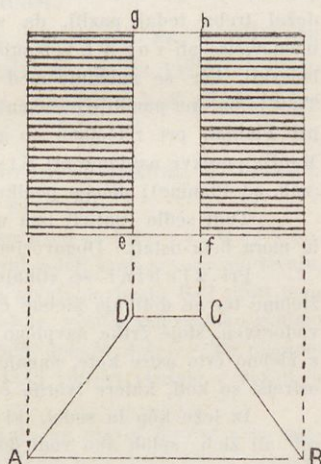
$ABCD$ nam kaže sprednji prerezni načrt knjige, ki stoji na mizi z naklonjenima platnicama (AD , BC). Gorenji del slike pa kaže tiste knjige geometrično sliko. Knjige hrbet ($efgh$) je, kot vodoravna ploskev, popolnoma razsvetljen, torej ostane na sliki bel. Obe platnici pa sta nagnjeni in ne dobivata vseh solnčnih trakov, katere bi imeli v vodoravni leži; razsvetljeni

Slika 5.

sta tedaj manj, kar naznačimo s črtkami in sicer radi manjšega naklonskega kota s tankimi črtkami.

Slika 6.

V tej sliki stojita platnici knjige še bolj strmo; vsled tega stoji tudi hrbet knjige više nad mizo nego prej. Hrbet knjige (*efgh*) ostane popolnoma razsvetljena vodoravna ploskev, ki je tudi tu belo narisana. Ker pa stojita platnici bolj strmo, obseva jih manj solčnih trakov nego prej, in njih manjša razsvetljava se znači z debelejšimi bliže skupaj stoječimi in krajšimi črtkami.

S črtkami se označi goram pobočje, katero si predstavljamo kot strmino ali poševno ravnino. Čim strmeje je pobočje, tem temneje je črtkanje, to je: črtke so debelejšše, bolj kratke in bliže skupaj. Črtke so potegnjene od vrha ali slemena gorá v smeri pobočja ali obronka ter nam kažejo vedno najkrajši pot odtekajoče se vode.

Dolge črtke kažejo manj strmo pobočje, a kratke črtke strmeje pobočje. Z višino raste pri gorovju navadno tudi strmina in zategadelj je višje gorovje temneje narisano nego nižje gorovje.

Pri zemljevidih v malem merilu risanih, kjer se dado narisati samo glavne goropisne razmere, ne oziramo se več na naklonski kót gorá, temveč samo na višino, ki je narisana po načelu „čim više, tem temneje“.

Pri še tako natanko narisnem zemljevidu pa ni mogoče izvesti višine kake gore. Da se to zaznamuje, uporablja se takozvano „kotiranje“, t. j. s pridejanimi številkami so naznačene višine vrhov, grebenov, prelazov i. t. d.

Kôpe (Kuppe) imajo vedno (četudi prav malo) vodoravno, bolj okroglo ploskev, ki je belo naznačena in dostikrat tudi radi razločnosti večja, nego ji pristaje po merilu.

Neko sličnost s kôpami imajo kraške ponikve (Mulde) na zemljevidu, ker je tudi dno ponikvam belo narisano. Na zemljevidih kraških dežel treba tedaj paziti, da se ne zamenja ponikva (na Krasu tudi „dol“ imenovana) ali rupa t. j. manjša ponikva s kôpo. To se pa dá lahko razločevati, ker se nahajajo med kôpami sedla, ponikvam pa manjkajo sedla. Tudi je na dnu ponikev poseben znak. Take ponikve so n. pr. Velika koliševka pri Planini, pri Škocjanu ob goriški meji, pri Bazovici vzhodno od Trsta. Manjše ponikve najdemo pri Strmeu (sev. od Postojne) in pri Studnem (zah. od Planine); mnogo ponikev je pa pri Rakeku.

Tudi sedlo (Sattel) ima malo vodoravno ploskev, ki je čvetero-oglasta in mora bela ostati. Dogovorjeno znamenje za sedlo je]].

Pri žlebinah se stikajo črtke proti najnižji točki t. j. proti početku žlebne ter se dotikajo žlebne črte, s katero tvorijo kote. Tam, kjer je žleb vodoraven, stojé črtke navpično na žlebnih črti. Ako pa črtke tvorijo navzgor z žlebno črto ostre kote, nagnjena je žlebina. Čim strmejša je žlebina, tem ostrejši so koti, katere tvorijo črtke z žlebno črto.

Iz leže kôp in sedel, ki značijo najvišje dele, dá se določiti, kje je rob ali žleb, sploh ako vodi dotični predmet navzgor ali nizdoli. Natančno ima vse te predmete naznačene potanki (specijalni) zemljevid.

Čim manjši je zemljevid, tem bolj izginejo na njem posamezni predmeti.

Risanje z „odsensjavo“ (*Schummerung*) se tudi drži gledé risanja gorskega pobočja načela „čim strmeje, tem temneje in čim nižje, tem svetleje“. Pri „odsensjavi“ kažejo

mesto črtek s čopičem temneje ali svetleje narisani deli višja ali nižja tla. Po načinu „odsenjave“ je izdelan n. pr. stari Freyerjev stenski zemljevid Kranjske.

Vodovje, občila, mesta in meje.

Lože je razumeti na zemljevidu vodovje. Potoki in pritoki so risani z bolj tanko črto nego veletok, ki se mora poznati že na prvi pogled; čim bliže ustja, tem debelejša postane črta reke ali veletoka, s čimer se tudi naznači, da postaja reka vedno večja. Lahko je spoznati na zemljevidu morje, jezera, ribnjake, prekope in močvirje.

Priprosta so tudi dogovorjena znamenja za občila (*Verkehrsmittel*).

Ako gledamo z višine ali z zrakoplova na zemeljsko površje, vidijo se nam ceste in železnice kakor tudi reke in potoki kot črte, ki nam torej radi sličnosti služijo v zaznamenovanje teh zemljepisnih predmetov.

Mesta, trge in vasi nam naznačijo na zemljevidu krogi in pike, ker se nam pri pogledu z zračne višine kažejo samo še v tej obliki, in sicer manjše naselbine kot pike, večja mesta kot krogi.

Vsakovrstne meje so zaznamenovane s pikami in črtami, močnejšimi in slabejšimi, v različnih sestavah.

Iz zemljevida posnamemo tudi navadne podnebne razmere posameznih dežel. Čim bolj se bližajo na severni poluti kraji severnemu tečaju, tem mrzlejšje je podnebje vobče; na južni poluti pa imajo bolj proti jugu ležeči kraji mrzlejšje podnebje. Tudi imajo dežele, visoko nad morsko gladino se razprostirajoče, hladnejše podnebje nego nižje ležeče dežele. To moremo čitati iz zemljevida, ki nam pa tudi kaže, kaki vetrovi vladajo v deželi in kakov je vsled tega njih vpliv na podnebje.

Ako poznamo vobče razmere, ki vplivajo na razvoj živalstva in rastlinstva in na rodovitost kake dežele, čitali bomo tudi lahko vse te razmere iz zemljevida. Zemljevid nam kaže, kateri kraji so bolj rodovitni in kak vpliv ima na poljedelstvo leža krajev na severnem ali južnem obronku gorā i. t. d.

Važna je na zemljevidu stopinjska mreža. S pripomočjo té najdemo razmerje na zemljevidu z istinito velikostjo. Treba pa si je predočiti, da je zemljevid izsek površja „zemeljskega obla“ in da so črte, predstavljajoče vzporednike in poldnevnike, le deli krogov na „zemeljskem oblu“.

S pomočjo vzporednikov in poldnevnikov se dado na zemljevidu natančno določiti strani sveta.

Na dobrem zemljevidu tudi lahko izračunimo razliko časa med posameznimi kraji. Sonce vzhaja za eno stopinjo bolj vzhodno ležečim krajem za 4 minute prej, in po poldnevnikih na zemljevidu se dá izračuniti razlika v času med tem in onim krajem. N. pr. Jesenicam na Dolenjskem vzhaja sonce kakih 8 minut prej kakor Fužinam (Beli Peči) na Gorenjskem.

Na zemeljskem oblu in na zemljevidih lahko poiščemo svoje v štrike, protidomee in protinožce ter primerjamo njih dnevne in letne razmere z našimi.

Še marsikaj se da čitati iz dobrega zemljevida, a to je le bolj za strokovnjake.

Naloge.

1. Zakaj je samo krogla pristna slika naše zemlje?
2. Kaj je zemljevid?
3. Zakaj si moramo predočiti, da leži zemljevid vodoravno pred nami?
4. Kaj se pravi: Zemljevid ima merilo 1:100.000?
5. Zakaj se riše strmeje pobočje temneje od bolj položnega pobočja?
6. Kaj je kotiranje?
7. Kako so nastala dogovorjena znamenja za zemljevide?

Zemlja in nje deli.

Na zemeljski skorji se opazujejo tri pglavitne oblike in sicer:

1. Suha zemlja.
2. Voda.
3. Zrak.

Suha zemlja.

Vodoravna razvrstitev suhe zemlje.

(Horizontale Gliederung).

Pogled na zemeljsko oblo nam kaže, da zavzema suha zemlja samo malo več od četrtnine zemeljskega površja, malone tri četrtnine zemeljskega površja pa je pokritega z vodo. Suha zemlja pa je v več delov razkosana. Veliki vkup se držeči deli suhe zemlje se imenujejo celine ali kontinenti (*Festländer*).

Suho zemljo delimo v tri celine:

1. Vzhodna celina ima tri zemljine in sicer: Evropo, Afriko in Azijo.
2. Jugovzhodna celina ali Avstralija.
3. Zahodna celina ali Amerika.

Manjši kosi suhe zemlje, obdani krog in krog z vodo, se imenujejo otoki ali ostrovi (*Inseln*). Večje število po vrsti stoječih otokov se imenuje otoška vrsta ali niz otokov (*Inselkette*); večji broj blizo skupaj nahajajočih se otokov je otočje (*Inselgruppe*).

Manjši kosi suhe zemlje, ki se samo na eni strani držijo celine, a so na treh straneh z vodo obdani, imenujejo se polotoki (*Halbinseln*). Manjšemu in ozkemu polotoku pravimo zemski jezik (*Landzunge*). Zelo ozka pokrajina, ki se razprostira med dvema morjema in veže dve celini, imenuje se medmorje ali zemeljska ožina (*Isthmus, Landenge*). Strmo v morje segajoči ozki del polotoka je rtič (*Vorgebirge, Kap*). Rob, ob katerem se dotika suha zemlja z morjem, jezerom ali reko, imenuje se obrežje, obala (*Ufer, Küste*).

Obrežje ni povsod enolično, ker molé deli suhe zemlje v morje in zopet deli morja v suho zemljo. Taki deli se zovejo členi (*Glieder*), ki so ali kopnozemeljski členi ali pa morski členi.

V morje segajoči deli suhe zemlje se zovejo kopnozemeljski členi, v suho zemljo segajoči deli morja pa morski členi. (Morski členi se razpravljajo pri „vodovju“).

Kopnozemeljski in morski členi skupaj činijo vodoravno ali horizontalno razvrstitev suhe zemlje.

Navpična izobrazba suhe zemlje.

(Vertikale Gliederung).

Kakor znano, ni naša zemlja popolna obla, ker je nje površje tu višje tam zopet nižje. Da pa moremo zmeriti globine in povzdige na zemeljskem površju smatramo kot skupno podlago obema morsko gladino (*Meeresspiegel*),

to je morsko površje, ki je malone povsod enako oddaljeno od središča zemlje.

Nad morsko gladino kvišku se vzdigujoči deli celine ali posamezne dežele činiyo nje navpično ali vertikalno izobrazbo.

Nadmorska ali odnosna višina. Mislimo si n. pr. gladino Jadranskega morja podaljšano pod suho zemljo tako daleč, da seže do kraja, ki leži ravno navpično pod Ljubljanskim gradom. Ako bi mogli navpično dol do morske gladine meriti, videli bi, da stoji Ljubljanski grad 364 *m* nad morsko gladino, to je tedaj njega nadmorska višina. Navpični vzdig takega kraja nad morsko gladino je njega nadmorska (absolutna) višina. Ako pa pravimo: Ljubljanski grad stoji 73 *m* nad mestnim trgom, tedaj naznačimo s tem številom Ljubljanskega gradu odnosno višino. Navpični vzdig takega kraja nad drugim krajem (izvzemši morsko gladino) je njega odnosna (relativna) višina.

Po različni nadmorski višini delimo suho zemljo v nižavje (*Tiefland*) in višavje (*Hochland*). Višavju prištevamo ves svet, ki se vzdiguje nad 350 *m**) nadmorske višine; kar je nižje, pripada nižavju.

Krajina, katere deli se le neznatno vzpenjajo in so malone ravni, imenuje se raván (*Ebene*). Le malo nad morsko gladino se vzdigujoča raván je nižina, nizka raván (*Tiefebene*). V višavju se nahajajoča raván je planota, visoka raván (*Hochebene*).

Z nižavja pridemo le polagoma po stopnicah (*Stufen, Terrassen*) v višavje. Večji, stopnicam slični odstavki se imenujejo stopnjevine (*Stufen- oder Terrassenländer*). Večje popolnoma vodoravne ravani ni na zemeljskem površju, ker so tla tu višja, na drugem kraju zopet nižja. Nahajajo se celó niže od morske gladine stoječi deli suhe zemlje, zemeljski vsedi (*Senkungen, Depressionen*) imenovani.

Posamezna, le malo nad svojo okolico vzbeta višina se imenuje grič (holm, brdo); več skupaj se nahajajočih gričev pa gričevje, brdje (*Hügelgruppe*).

*) 350 *m* je namreč srednja višina celin.

Znatno nad svojo okolico vzpeta višina je gora (hrib). Najvišji del gore je vrh, vršac, vrhunec (*Gipfel*), ki ima po svoji obliki različna imena. Spodnji del gore je nje vznožje (*Fuß*). Med vrhom in vznožjem stoječi del je pobočje, obronek, reber (*Abhang*), ki je položno, strmo ali propadno. Podaljšan vrh gore je nje hrbet, greben, sleme (*Rücken*).

Ozka preseka med vrhunci je škrbina (*Scharte*); bolj odprta zaokrožena globina med vrhunci se pa imenuje sedlo (*Sattel*, *Joch*). Če pa pot čez pelje, imenuje se prehod ali prelaz (*Paß*).

Več skupaj tesno zvezanih gora je gorovje, hribovje (*Berggruppe*).

Med sabo zvezane gromade gorá se imenujejo pogorje (*Gebirge*).

Ognjeniki (vulkani) so gore, ki časih bljujejo iz sebe skozi livkasto odprtino razno snovino, ki je tekoča, trda ali plinasta. Ognjeniki imajo stožčasto obliko. Njih odprtina se imenuje žrelo ognjenika ali *krater*.

Glede višine ločimo gorovje v sredogorje (*Mittelgebirge*), ki sega do 1800 m, kjer se v naših krajih neha rastlinstvo.

Kar je višje od 1800 m, pripada planinam (*Hochgebirge*).

Doline. Dolina se nahaja med gorovji ali pogorji ter ima po svoji raznovrstni kakovosti različna imena. Doline najnižji del se imenuje podolje (*Talsole*).

Dolina, razprostirajoča se v glavni smeri pogorja, je podolžnica (*Längental*). Ta je navadno bolj široka in položna.

Dolina, stoječa več ali manj navpično na glavni smeri pogorja, je poprečnica, poprečna dolina (*Quertal*) ter je ožja in navadno strmejša mimo podolžnice.

Jako ozka in kratka dolina s strmima stranema je jarek, grapa, deber (*Schlucht*). Stisnjena dolina, po kateri vodi pot in cesta, imenuje se soteska, vrata (*Engpaß*). Od dveh strani z višinami je obdana kotlina, ponikva

krnica (*Kessel*). Sem spadajo tudi kraške rupe (*Mulden*) in kraški doli (*Dolinen*).

Vzgledi.

Istrski otoki. Otoškiniz nasproti severozahodni obali Dalmatinski do izliva reke Krke. Otočje nasproti srednji obali Dalmatinski. Polotok Istra. Zemski jezik je najjužnejši ozki polotok pri Kamenjaku v Istri. Med morje pri Stonu, ki veže polotok Pelešac z Dalmacijo. Rtič je Kamenjak ali punta di Promontore ob najjužnejšem koncu Istre. Obrežje ob obeh straneh Ljubljani, obala Jadranskega morja.

Nižina je ravan ob dolnji Soči. Planota je ravan vzhodno od Kranja. Stopice so južno od Radovljice med planoto Jelovico in jugovzhodno ravnino. Stopnjavine so med zahodno obalo Istre in Kraškim višavjem. Zemeljski vsed je Mrtvo morje.

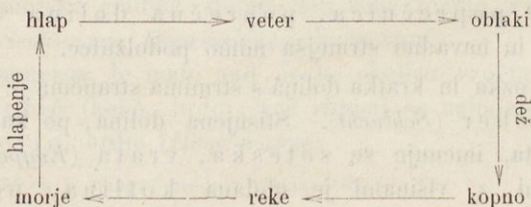
Gričevje je okoli Metlike; Slovenske gorice med Dravo in Muro. Šmarna gora severno od Ljubljane. Idrijski gorovje okoli Idrije na Kranjskem. Pogorje so Gorjanci južno od dolnje Krke. Kamniško sedlo. Prelaz Ljubelj med Kranjsko in Koroško. Ognjenik Vezuv pri Napolju. Sredogorje Kras. Savinske planine.

Savska podolžnica. Kokrska poprečnica. Jarki obdajajo n. pr. Triglavsko pogorje. Soteska pri Trojanah ne daleč od kranjsko-štajerske meje. Bolška vrata na Goriškem. Kotlin je mnogo na Krasu (Planinska, Cerkljska).

Vodovje.

Voda je poleg zraka najbolj razširjena tvarina na zemlji. Voda pada iz oblakov kot dež (sneg, toča) na zemljo. Nekaj te vode izhlapi, nekaj se je izgubi v zemljo, ali pa jo porabijo ljudje, živali in rastline. Ostala voda pa odteka končno po rekah v morje, od koder se zopet vzdiguje vsled hlapenja kvišku ter dospe kot hlap ali para po vetrovih v zrak nad zemljo, kjer se zopet zbira v oblake. Tako kroži neprestano voda na zemlji.

Slika 7.

Morje.

Vesoljno morje (ocean) pokriva malone tri četrtine zemeljskega površja ter zavzema njega najnižje vsede. Morska voda je slana in težja od sladke vode na suhi zemlji. V mirnem stanju je morje modrozeleno barve; barva se izpreminja pa mnogokrat. Površje morja se imenuje morska gladina.

Morsko dno je nadaljevanje površja suhe zemlje ter ima tudi globočine in višine kakor suha zemlja. Semtertja mole velike višine kot kleči ali otoki nad morsko gladino. Morsko dno je jako različne globočine, ki se meri z vodomernim grezilo. Največja do sedaj znana globočina presega 9.400 metrov*) in je tedaj večja mimo najvišjih vrhuncev na zemlji. Morska obala je strma ali nizka; nizka obala se vzdiguje le polagoma nad morsko gladino.

Vzvišeno morsko dno, segajoče blizu do morske gladine je plitvina (*Untiefe*). Plitvina, sestojeca večinoma iz peska, je prodovina (*Bank*); skalnate plitvine so pa kleči (*Klippen*). Vrste peščenih gričev ob obali se zovejo sipine (*Dünen*).

Kakor se je že prej omenilo, ni morska obala povsod enolična, ker tu segajo posamezni deli suhe zemlje v morje, tam zopet segajo deli morja v suho zemljo. V suho zemljo segajoči deli morja se imenujejo morski členi.

Na več straneh od suhe zemlje obdana prostorna in velika morska zajeda je zaliv (*Meerbusen, Golf*); manjši zalivi se imenujejo drage ali zatoki (*Bucht, Bai*). Mali zatoki, ki služijo ladjam pred nevihto v varno zavetje, imenujejo se luke, pristani (*Hafen*).

Na dveh straneh od suhe zemlje stisnjen ozek del morja, ki veže dva večja morska dela, je preliv, morska ožina, kanal (*Meerenge, Straße*).

Posamezni deli vesoljnega morja.

Po celinah, vzporednikih in poldnevnikih se deli vesoljno morje v pet delov.

*) V Velikem ali Tihem morju severovzhodno od Nove Zelandije.

Slika 8.

Severno Ledeno morje sega od severnega tečaja do severnega tečajnika ter se zajeda v severno obalo Evrope, Azije in Amerike.

Južno Ledeno morje sega od južnega tečaja do južnega tečajnika.

Atlantsko morje se razprostira od severnega do južnega tečajnika med Evropo, Azijo, Afriko in Ameriko.

Veliko ali Tiho morje se razprostira od severnega do južnega tečajnika med Ameriko, Azijo in Avstralijo.

Indiško morje je med Afriko, Azijo in Avstralijo ter sega do južnega tečajnika.

Podoba na strani nam kaže razmerje med vodovjem in suho zemljo v razmerni velikosti. Samo Veliko morje je večje nego vse zemljine skupaj.

Veliko morje
Atlantsko morje
Indiško morje
Južno Ledeno morje
Severno Ledeno morje
Azija
Amerika
Afrika
Evropa
Avstralija

Površje vodovja in suhe zemlje na zemlji.

Gibanje morja.

Morje je le redkokedaj mirno ter se skoraj neprestano giblje. Pritisk vetrov na vodoravno morsko gladino povzročuje valovanje (*Wellenbewegung*), ki je zdaj močnejše, zdaj zopet slabejše. Poleg tega nerednega gibanja ima morje redno plimovanje (*Gezeiten*). Morje namreč v 24 urah in 50 minutah dvakrat naraste in dvakrat pade in sicer 6 ur 12·5 minut proti obali priteka in narašča, kar imenujemo pritok ali plima (*Flut*), (pri Trstu naraste samo za 0·5 metra, v odprtem morju

pa do 2·5 metra), 6 ur 12·5 minut pa zopet pada in odteka, to je odtok, osek a (*Ebbe*). — Plimovanje pripisujemo privlačnosti lune in sonca.

Morje pa ima še drugo redno gibanje, to so morski tokovi (*Meeresströmungen*). Deli morja se pretakajo po širnem morju slično rekam na suhi zemlji. Morski tokovi so naravne ceste za ladje. Za nas je najvažnejši zalivski tok (*Golfstrom*), ki, prišedši iz Mehikanskega zaliva, teče v severovzhodni smeri do severoevropske obale. Zalivskega toka voda je mnogo toplejša mimo drugega morja ter blagodejno vpliva na podnebje zahodne obale Evrope.

Vodovje na suhi zemlji.

Vodovje na suhi zemlji se deli v tekoče in stoječe vode.

Tekoče vode.

Početek tekoči vodi je studenec (*Quelle*). Studenci se družijo v potoke (*Bäche*), potoki v reke (*Flüsse*) in veletoke (*Ströme*), ki se izlivajo v morje ali kako jezero.

Žleb, po katerem teče voda, zove se struga (*Flußbett*). Gledaje v smeri tekoče vode, imamo na desno desni breg, na levo levi breg.

Kjer se reka spušča s precejšne višine nizdoli, napravlja slap (*Wasserfall*). Ako se struga med strmima bregoma zožuje, teče reka bržeje ter nastane brzica (*Stromschnelle*).

Glavna reka (*Hauptfluß, Strom*) se izliva v morje ali jezero ter sprejme v svojem teku dotoke (*Nebenflüsse*), v katere tečejo pritoki (*Zuflüsse*).

Reka, izlivajoča se v jezero ali izgubljajoča se v kaki pustinji, je celinska reka, pušinska reka (*Binnenfluß, Steppenfluß*). Manjše reke in potoki, tekoči v ponikve (ponore), so ponikalnice, ponornice (*Höhlenflüsse*). Reka, ki se izliva v morje po kratkem teku ob morskem bregu, zove se brežnica (*Küstenfluß*).

Kjer se reka v drugo vodo izliva, tam je nje izliv ali ustje (*Mündung*). Ako se reka pred ustjem cepi v več panog, je to vilasto ali deltasto ustje (*Delta*). Proti morju odprto po plimovanju nastalo globoko in široko ustje je plimujoče, trombasto ustje (*Trichtermündung*). Jezeru slično ustje z ozkim vhodom v odprto morje se zove morska lokva (*Haff*). Zemski jezik med morjem in lokvo pa je zemeljska kosa (*Nehrung*). Ako mesto zemeljske kose otoki zagrajujejo ustje, imenuje se tako ustje liman.

Razlika v višini med izvirom in ustjem je strmec, pad reke (*Gefälle*). Prema črta od izvira do ustja se zove premočrtna oddaljenost, poprečna dolgost (*Direkter Abstand*). Vsa dolgost reke z vsemi zavinki je razvoj reke (*Flußentwicklung*). Vse površje, od katerega prihaja voda v reko, je nje porečje (*Flußgebiet*). Črta, ločujoča dve porečji, je razvodnica, razvodje (*Wasserscheide*). (Primeri sleme na strehi). Umetni vodotoči, spajajoči reke ali reke in morje ali okrajšujoči ovinek reke, so prekopi (kanali).

Stoječe vode.

Večja stoječa voda je jezero (*See*), manjša po ljudeh napeljana stoječa voda se zove ribnjak (*Teich*). Po vodi močno premočena tla, kjer se voda ne more odtekat, imenujejo se močvirje (*Sumpf, Moor*).

Vzgledi.

Tržaški zaliv. Kóprski zatok. Puljska luka. Farazinski preliv med Istro in Cresom. Planinski kanal med Hrvaškim primorjem in otoki. Potok Mirna. Reka Sava. Veletok Dunav. Ljubljanski grad je na desnem bregu, frančiškanska cerkev pa na levem bregu Ljubljaniice.

Slap Savice. Brzice Save med Zagorjem in Trbovljami. Glavna reka Soča. Dotok Vipava. Pritok Branica. Celinska reka Volga. Pustinja reka Tarim v Visoki Tartariji v Aziji. Ponikalnice: Pivka, Temenica, Reka. Brežnica Timava se izliva v Tržiški zatok; brežnica Mirna v Istri.

Deltasto ustje imata Dunav in Nil; vilasto ustje reke Timava. Plimujoče ustje reke Labe na Nemiškem, Soče na Goriškem in

Mirne v Istri. Loka in zemeljska kosa ob ustju reke Visle v Baltiškem morju. Liman reke Dnjepra v Črnem morju.

Strmec Save znaša 1133 metrov. Nadiža (pravi izvir Save v Planici) je 1203 m visok, ustje Save pri Belemgradu pa 70 m, tedaj je razlika 1133 m.

Grintavci (Karavanke) delajo razvodje med Dravo in Savo. Francov prekop med Dunavom in Tiso; Gruberjev prekop pri Ljubljani.

Cerkniško jezero. Trebonjski ribnjaki pri Budejevicah na Češkem; Ljubljansko močvirje.

Zrak (vzduh).

Zemljo obdaje na vseh straneh zrak, ki je v naše življenje neobhodno potreben. Zrak obdaje zemljo v obliki votle oble, kateri pravimo ozračje, vzdušje (*Atmosphäre*).

Čim bliže je zrak zemeljskemu površju, tem težji je, ker nanj pritiskajo ali ga tlačijo zgornje zračne plasti ter zrak zgoščajo ali povzročujejo, da so spodnje zračne plasti gostejše.

Zračni tlak merimo s tlakomerom (*Barometer*).

Vetrovi.

Stopimo li v topli sobi k oknu, tedaj zapazimo, da sili skozi razpokline mrzli zrak v sobo, in tedaj pravimo: „pri oknu je prepih (*Luftzug*)“, ki nastane vsled različne toplote v sobi in zunaj. Na enak način nastanejo vetrovi vsled različne toplote v raznih krajih. Kjer se zrak bolj segreje, postaja lažji ter se vzdiguje, na njega prejšnje mesto pa vleče težji mrzli zrak, ki povzročuje močnejši prepih, veter (*Wind*). Močen veter se zove vihar, piš (*Sturm*), najmočnejši vihar pa orkan.

Veter se imenuje po straneh sveta, od koder prihaja. N. pr. severovzhodnik (burja) prihaja od severovzhoda, piše dolgo časa po suhi zemlji kot suh veter ter nam donaša lepo vreme. — Od morja prihaja topli jug, tudi široko zvan, prinaša našim krajem kot moker veter dež. Nadalje še imamo: sever (gorenje), vzhodnik, zahodnik, jugozahodnik (v Bohinji tudi „krivec“ imenovan), severozahodnik i. t. d.

Toplinske razmere na zemlji.

Kakor vsako telo na zemlji ima tudi zrak neko, zdaj večjo zdaj manjšo toploto. Stopinja toplote kakega telesa je njega toplotina (temperatura).

Toplina na zemeljskem površju je odvisna od množine toplote, ki nam prihaja po solnčnih trakovih. Znano je, da je opoldne najtoplejše, ker stoji solnce najvišje nad nami in vsled tega dobi zemlja največ solnčnih trakov. Zjutraj in zvečer pa stoji solnce nizko, in zemlja dobiva manj solnčnih trakov. Opoldne imajo solnčni trakovi najkrajši pot skozi zrak ter tedaj izgubivajo najmanj toplote. Solnce tem bolj ogreva, čim višje stoji, ker tedaj pada na zemljo največ solnčnih trakov in ker imajo tedaj ti najkrajši pot skozi zrak.

Pričakovali bi, da je na visokih gorah topleje, ker so bližje solncu. A to ni tako. Od solnea razgreto zemeljsko površje odda svojo toploto najprej spodnjim gostejšim zračnim plastem, kjer se mnogo toplote ohrani; kajti nad temi plastmi je še mnogo drugih zračnih plasti, ki ovirajo, da se ne izgubi preveč toplote. V višjih krajih pa so zračne plasti tanjše ter vsled tega manj varujejo zemeljsko toploto. Čim višji je tedaj kraj, tem več toplote se izgubi in tem hladneje mora biti. Toplota tedaj pojema z višino, približno $\frac{1}{2}^{\circ} C$ na 100 metrov.

V merjenje toplote nam služi toplotomer (*Thermometer*).

Ker toplota kvišku pojema, priti moramo v jako visokih gorah končno do neke višine, kjer sneg celo leto več ne skopni. Črta, nad katero sneg nikdar ne skopni, zove se ločnica večnega snega (*Schneegrenze*). Ločnica večnega snega stoji najvišje v najtoplejših krajih, čim hladnejši pa je kraj, tem nižje stoji ločnica večnega snega. V Alpah n. pr. stoji ločnica večnega snega na južni strani 2800 m, na severni strani pa samo 2600 m visoko.

V jako visokih gorah so najvišje doline napolnjene z ledom. Led postaja iz skopnelega snega, ki zopet zmrzne

ter se vsled svoje teže pomika po dolini navzdol do krajev, kjer vsled solnčne toplote ne more dalje. Taka ledena dolina se imenuje lednik (*Gletscher*). Ledniki so velike važnosti, ker napajajo ob hudi vročini mnogotere reke.

Kakor ločnica večnega snega, segajo tudi ledniki v mrzlih krajih dalje nizdoli nego v toplejših. V deželah, med tečajnikom in tečajem ležečih, segajo ledniki mnogokrat celo do morske gladine. Od takih lednikov se odkruši večkrat velik kos, ki potem po morju plava kot ledena gora ali ledenik (*Eisberg*).

Podnebje (Klima).

Spremembe v ozračju po toplini, vlagi in vetrovih činijo podnebje kakega kraja.

Podnebje kakega kraja je odvisno:

1. Od oddaljenosti kraja od polutnika, t. j. od njega zemljepisne širine. Toplina pojema od polutnika proti tečaju, t. j. čim bolj je kak kraj oddaljen od polutnika, tem mrzlejši je vobče.
2. Od nadmorske višine dotičnega kraja. Čim više se kraj vzpenja nad morsko gladino, tem bolj pojema toplota.
3. Od oddaljenosti kraja od morja. Čim bližji je kraj morski obali, tem milejše je njega podnebje.

4. Od kakovosti tal, so li gorata ali ravna, dobro močena ali suhotna, gola ali z rastlinami in gozdovi pokrita.

Ker se voda bolj počasi segreje in bolj polagoma ohladi, nimajo primorske dežele prehude zime, a tudi ne prevročega poletja, one imajo takozvano namorsko (oceansko) podnebje.

Suha zemlja se pa hitreje segreje, a tudi hitreje ohladi nego voda; vsled tega imajo od morske obale odstranjene dežele gorkejše poletje in hujšo zimo — tedaj večjo toplinsko razliko, nego primorske dežele — ali celinsko (kontinentalno) podnebje. Izmed avstrijskih dežel n. pr. ima Dalmacija namorsko podnebje, Galicija pa celinsko podnebje.

Vso zemljo delimo po povratnikih in tečajnikih v pase ali pojase, ki kažejo veliko razliko glede razsvetljave in topline.

Vroči (tropski) pas (*Heiße Zone*) je med povratnikoma. Ta pas obsega najgorkejša kraja zemeljske. Letnih časov v našem smislu ni, ker imajo tu dve suhi vroči dobi in dve deževni manj vroči dobi. Radi velike gorkote in moče uspeva posebno živalstvo in rastlinstvo.

Oba zmerna pasa (*Gemäßigte Zonen*), severni in južni, sta med povratnikoma in tečajnikoma. Ta pasa sta najbolj razširjena, in v teh je največ dežel. Štiri letne čase v našem smislu imajo le dežele v srednjem delu zmernih pasov. Blizu povratnikov ležeče dežele imajo bolj vroče podnebje, bliže tečajnikov ležeče dežele pa bolj mrzlo podnebje.

Oba mrzla pasa (*Kalte Zonen*), severni in južni, se razprostirata od tečajnikov do tečajev. Veliko večino teh pasov zavzema morje, ki je v nekaterih krajih vedno pokrito z ledom, drugod plavajo velikanske ledene plošče (ledena polja), ki zelo ovirajo vožnjo po morju. V teh pasih razločujemo dva letna časa in sicer kratko, a ne posebno toplo poletje in dolgo hudo zimo. Živalstvo in rastlinstvo je jako uborno.

Naloge.

1. Je li zrak težji na visokih gorah ali v nižini?
2. Kako nastane veter?
3. Zakaj je na visokih gorah hladneje nego v nižini?
4. Kako nastanejo ledniki?
5. Kakov razloček je med celinskim in namorskim podnebjem?

III. Poglavitni pojmi iz državnoznanskega zemljepisa.

Človeški rod.

Število ljudi.

Natanko se da prebivalstvo šteti samo v omikanih deželah, kjer se navadno od deset do deset let prešteje vse prebivalstvo. Nemogoče pa je prešteti mnogobrojne razrode v notranji Aziji, Afriki, Ameriki in Avstraliji, kjer se da prebivalstvo samo približno ceniti. Število ljudi na vsi zemlji se približno ceni na 1580 milijonov, od katerih je v Aziji 850, v Evropi 390, v Afriki 200, v Ameriki 130 in v Avstraliji blizu 6 milijonov.

Glavna plemena ljudi (Menschenrassen).

Po stasu ali postavi in po polti trupla razločujemo tri poglavitna plemena.

1. Belo (kavkaško ali sredozemsko) pleme. Koža je pri bolj severno stanujočih narodih bela, pri južnih pa več ali manj od solnca zagorela. To pleme prebiva malone po vsi Evropi, južni in zahodni Aziji, severni Afriki, večjem delu Amerike, južni in vzhodni Avstraliji ter sploh po evropskih naselbinah raznih celin.

2. Žolto (mongolsko) pleme. To pleme ima žolto ali olivo-rjavo polt, male in razporjene oči in naprej stoječe lične kosti. Mongolsko pleme stanuje po večjem delu Azije. Tudi Madjari in Turki se prištevajo temu plemenu.

3. Črno (zamorsko) pleme. Zamorsko pleme je črne polti ter ima kodraste lase, debele ustnice in močno razvite čeljusti. Črnci ali zamorci prebivajo po srednji in južni Afriki in po vročem pasu Amerike.

Razni jeziki.

Človeški rod se loči tudi po jezikih, katere govore mnogovrstni narodi, v mnogo delov. Na zemlji se govori nad 2000 različnih jezikov, od katerih pa so mnogi le malo razširjeni.

Različne vere.

Ni ga na svetu ljudstva, ki ne bi imelo svoje vere. Glede vere se kaže velika razlika. Spoznavalci enega Boga so enobožniki (monoteisti), katerim pripadajo kristjani (27·5⁰/o), izraeliti ali judje (0·5⁰/o) in mohamedanci (12⁰/o). Ljudje, ki molijo razne bogove, zovejo se malikovalci (politeisti).

Od vsega človeštva pripada 40⁰/o enobožnikom, 60⁰/o je malikovalcev. Krščanstvo prevladuje v Evropi in Ameriki, a se širi vsled velike požrtvovalnosti posebno po katoliških misijonarjih tudi po drugih zemljinah.

Kristjani se dele v katoličane, pravoslavne in protestante. Več kot polovica vseh kristjanov pripada katoliški veri.

Omika.

Po načinu življenja so narodi:

1. Divjaki, ki nimajo stalnega posestva in žive samo od rastlin, ribištva ali lova. Prebivajo v brlogih ali v bornih kočah.

2. Prehajalni ali pastirski narodi (nomadi), katerih stalno posestvo obstoji v čredah. S temi potujejo od pašnika do pašnika ter nimajo stalnega domovja, ampak stanujejo v šotorih.

3. Poljedeljski narodi. Ti imajo stalno domovje ter se drže s trudom obdelovanega polja. Poljedeljstvo zahteva različnega orodja, domače živali in skupnega življenja več ljudi. Tako nastane selo, vas, trg in mesto z različnimi obrti.

Državne razmere.

V svoje varstvo in v bran svojega imetja so se združili ljudje v večjo družbo, kjer žive po določenih zakonih. Taka družba se zove država in vsak njen član državlján. Za varnost življenja in imetja, za točno izpolnjevanje zakonov in sploh za vse javne stvari v državi skrbi vlada.

Različen je način vladanja v posameznih državah in v tem oziru ločimo samovlade (monarhije), katerim gospoduje samo eden vladar, in ljudovlade (republike), v katerih vlada ljudstvo po uradnikih, izvoljenih za določen čas.

V dedinskih samovladah sledi vladar svojemu predniku po dedinskem pravu, v izbornih samovladah pa po izboru (volitvi) ljudstva. Samovlade so samosilniške (despotične), kjer gospoduje vladar popolnoma samovoljno; neomejene (absolutne), kjer se sicer drži vladar določenih zakonov, a izvršuje svojo oblast po uradnikih, samo njemu odgovornih; omejene (ustavne), v katerih je vladarjeva oblast omejena po ljudstvu. Ljudstvo ima po svojih zastopnikih v zvezi z vladarjem zakonodajalno oblast in nadzira vlado.

Naloge.

1. Kaka je ljudska štev v izvenevropskih zemljinah?
2. Kje prebiva belo pleme?
3. Koliko odstotkov je malikovalcev na svetu?
4. Kateri narodi stoje na nižji stopinji omike nego poljedeljski narodi?
5. Kako so nastale države?
6. Zakaj se imenuje Avstro-Ogrska dedinska država?

IV. Zemljine.

EVROPA.

Lega in meje.

Evropa je najvažnejša izmed vseh zemljin ter se razprostira na vzhodnem poloblu kot velik polotok, ki se drži na vzhodni strani pogorja Urala. Dalje je meja proti Aziji reka Ural do izliva v Kaspiško morje, severozahodno obrežje Kaspiškega morja do gore Kavkaza, Kavkaz, Črno morje, Sredozemsko morje, Atlantsko morje in Severno Ledeno morje do najsevernejše točke pogorja Urala.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Severno Ledeno morje se dotika Evrope na severu ter ima poleg manjših zalivov Belo morje, ki se razprostira med polotokoma Kanin in Kola. V Severnem Ledenem morju so otoki: Vajgač, severno od tega Novajazemlja, še severneje Franc Jožefova dežela in jugozahodno od te Špiebergi.

Atlantsko morje zaliva zahodnoevropsko obalo ter ima mnogo zalivov. Na vzhodni strani Skandinarskega polotoka je Vzhodno (Baltiško) morje, ki ima Botniški, Finski in Riški zaliv (Riga). Iz Vzhodnega morja se pride mimo Danskih otokov po prelivu Kattegat v Skager Rak in od tu v Severno (Nemško) morje, ležeče med polotokom Jutlandija in Britanskimi otoki. Med otokoma Velika Britanija in Irlandija je Irsko morje s Svetojurskim in Severnim prelivom. Severozahodno od Velike Britanije je blizu severnega tečajnika velik otok Islandija. Med otokom Veliko Britanijo in celino je morska ožina Kalé (Calais), po kateri pridemo v Rokavski preliv

(la Manche). Tu sta polotoka Normanski in Bretanjski in bolj južno Biskajski zaliv na severu Pirenejskega polotoka, katerega loči preliv Gibraltarski od Afrike.

Med južno Evropo, Afriko in Azijo se razprostira Sredozemsko morje. Vzhodno od Pirenejskega polotoka so Balearski otoki. Med otokoma Sardinija in Koršika je preliv Svetega Bonifacija. Severno od Korsike je zaliv Genovski in zahodno od tega Lionski zaliv. Na zahodni strani Apeninskega (Italskega) polotoka je Tirensko morje, iz katerega pelje mimo otoka Sicilija preliv Mesinski v Jonsko morje (Jonski otoki). Po prelivu Otranto se pride iz tega v Jadransko morje (Dalmatinski otoki), kjer so Beneški, Tržaški in Kvarnerski zaliv z Istrskim polotokom.

Balkanski polotok ima na jugu še polotok Morea, katera veže med morje Korintiško. Med Balkanskim polotokom in Azijo je jako členovito Egejsko morje, kjer so Cikladske otoki in južno od teh otok Kreta (Kandija). Dardanelski preliv drži v Marmorsko morje, katero veže Bosporus (Carigradska vrata) s Črnim morjem. Na vzhodni strani polotoka Krim pelje preliv Krč v Azovsko morje.

Vzhodna in severna Evropa.

Na skrajnem vzhodu Evrope je pogorje Ural, ki je na severu vsled močvirnatih tal (tundre) nepristopno. Uralsko pogorje in v tem pogorju izvirajoča ter v Kaspiško morje tekoča reka Ural mejita Evropo in Azijo.

Od Urala se razprostira proti zahodu velika Slovanska nižina do Vzhodnega morja in do reke Visle. Uralo-baltiški in Uralo-karpatski hrbet delita nižino v tri dele. Južni del je puščinja, srednji pa rodi mnogo žita in je dobro močen po rekah Volga (v Kaspiško morje), Don (v Azovsko morje) in Dnjepr v Črno morje). Severni

del nižine do Ledenega morja, kamor se izlivata reki Pečora in Severna Dvina, je označen po jezerih, močvirju, hudem mrazu in nerodovitosti.

Na zahodni strani nižine je mnogo jezer, med katerimi sta največja Onéga in Ládoga; iz poslednjega teče Neva v Finski zaliv. V Riški zaliv se izliva Zahodna Dvina.

Rusija.

Po vzhodni Evropi se razprostira veliko carstvo Rusija, ki zavzema več ko pol Evrope, a nima četrtnine evropskega prebivalstva. Dežela rodi veliko žita, ima znatno živinorejo in mnogo kovin. Glavno mesto Petrograd (*St. Peterburg*) ima 1,500.000 prebivalcev in je ob ustju reke Nêve. Prejšnje glavno mesto je bilo Moskva (1,000.000 preb.); Nižnji Novgorod (ob Volgi) je veliko tržišče; Varšava (ob Visli) in Odesa (ob Črnem morju).

Nižina ob dolenjem Dunavu.

Južnoruske nižine se drži Nižina ob dolenjem Dunavu, razprostirajoča se med Dunavom, reko Prutom in Karpatkim pogorjem. Prideluje se mnogo žita in znatna je živinoreja. Kraljevina **Rumunija** z glavnim mestom Bukarešt zavzema to nižino.

Skandinavija.

Skandinavski polotok pripada večinoma višavju, ki proti severu in zahodu strmo propada, proti vzhodu se pa v odstavkih (stopnjema) znižuje do Vzhodnega morja, kjer se razprostira precej široka ravnina. Ker so tla nagnjena proti vzhodu, teko malone vse reke v Vzhodno morje. Večje reke so: Angerman-elf, Dal-elf, Klar-elf, ki pozneje iz jezera Venern prihaja kot Göta-elf.

Veliko dobička dajejo gozdovi in rudniki. Znatna je živinoreja in morsko ribarstvo.

Kraljevina Švedija z glavnim mestom Stokholm se razprostira na vzhodni strani polotoka, zahodni del pa zavzema kraljevina **Norvegija** z glavnim mestom Kristijanija.

Zahodna Evropa.

Britanski otoki.

Morska ožina Kaleska in Rokavov preliv ločita od Francije Britanske otoke, obstoječe iz dveh večjih in več manjših otokov. Otok Velika Britanija je na vzhodu nizek, na severu in zahodu pa gorat. Največja reka je Temza. Irlandija je v sredini planjava, ob obali pa gričasta.

Kraljevina Velikobritanska in Irlandija. Ta država je glede obrtnosti in kupčije prva na svetu, ima pa tudi razvito poljedelstvo in živinorejo. Glavno mesto je London, ki ima 5,300.000 prebivalcev. Na zahodni obali so poleg drugih mesta Bristol (izg. Bristl), Liverpool (izg. Liverpul), Glasgow (izg. Glesgo), v celini Manchester (izg. Mênčester) in Birmingham (izg. Bermingêm), ob severovzhodni obali pa Edinburg (izg. Edenbörö). V Irlandiji je glavno mesto Dublin (izg. Déblin).

Francija.

Na severu Pirenejskega pogorja se razprostira Francija, ki je gorata na vzhodni strani, kjer jo obdajajo Alpe in pogorje Jura. Srednji del je sredogorje, katero loči nižina reke Rodan od Alp, v zahodu pa je Francija nižina, katero močijo reke Garonne (izg. Garon), Loire (izg. Loar) in Seine (izg. Sen). Podnebje je v Franciji in sploh v zahodni Evropi namorsko.

Francija rodi največ vina na svetu ter ima tudi jako razvito obrtnost.

Republika Francija. Glavno mesto je Paris (2,700.000 prebivalcev). Velika tržišča so: Bordeaux (izg. Bordó)

ob ustju reke Garonne, Lyon (izg. Li6n) ob Rodanu in Marseille (izg. Marz6j) ob Lionskem zalivu. Otok Korzika je v francoski oblasti.

Srednja Evropa.

Francoske nizine se drži Germanska nizina, segajoča proti severu do Severnega in Vzhodnega morja in proti vzhodu do reke Visle. Tla se polagoma vzdigujejo proti jugu, kjer prehaja nizina v Nemško sredogorje, razprostirajoče se med rekama Reno in Odro. Južno od sredogorja se razprostirata Švabsko-bavarska planota in Švicarska planota, ki segata proti jugu v Alpe.

Ker so tla vobče nagnjena proti severu, teče večina rek v tej smeri. Iz Alp prihajajoča reka Rena teče skozi Bodensko jezero, prejema v daljnem teku od vzhoda sem dotok Men ter se v vilastem ustju izliva v Severno morje, kamor teče tudi iz sredogorja tekoča reka Vezera. Iz Češkega prihaja v Severno morje reka Laba, ki ima plimujoče ustje. Odra in Visla se izlivata v Vzhodno morje. Na severu Švabsko-bavarske planote teče Dunav, ki ima iz Alp prihajajoči dotok Ina.

Kraljevina Belgija z glavnim mestom Bruselj. Belgija ima jako razvito obrtnost.

Kraljevina Nizozemska s stolnim mestom Haag in prvim glavnim mestom Amsterdam. Živinoreja in ribarstvo dajeta mnogo dobička.

Kraljevina Danska obsega severni del polotoka Jütlandije in vzhodno od tega ležeče otoke. Na otoku Seelandiji je glavno mesto Kopenhagen (Kodanj). Danci se bavijo večinoma s poljedelstvom in živinorejo.

Nemško cesarstvo.

Cesarstvo se razprostira severno od Alp čez Nemško sredogorje in malone vso Germansko nizino. Nemčija ima zelo razvito poljedelstvo, živinorejo in obrtnost.

Cesarstvo obstoji iz zveze 25 držav in državne dežele Alzacije Lorene. Najvažnejše so:

Kraljevina Pruska z glavnim mestom Berlin (1,900.000 prebivalcev); Bremen (pred ustjem Vezere), Hamburg (ob ustju Labe), Vratislav (ob reki Odri) in Frankfurt (ob Menu).

Kraljevina Saksonska z glavnim mestom Dresden (Draždane).

Kraljevina Bavarska z glavnim mestom München (Monakovo).

Kraljevina Württemberska z glavnim mestom Stuttgart.

Velika vojvodina Badenska z glavnim mestom Karlsruhe.

Velika vojvodina Hessenska z glavnim mestom Darmstadt.

Švica in Avstrija.

Alpe so poglavitno pogorje evropsko ter se razprostirajo v dolgem loku od Sredozemskega morja do srednjega Dunava. Najvišji vrh Montblanc (izg. Monblán) meri 4810 m. Iz Alp dobiva Dunav največ dotokov n. pr. Ino, Dravo, Savo.

Severozahodno od Alp je Švicarska planota, segajoča proti zahodu do pogorja Jura.

Severno od Dunava se razprostira Sudetsko gorstvo po Češkem, Moravskem in Šleziji. Labe, nje dotok Veltava in v Dunav tekoča Morava so najvažnejše tu izvirajoče reke.

Karpati obdajajo od srednjega in dolnjega Dunava v velikem loku Ogrsko nižino, po kateri teče Tisa v Dunav.

Kras zavzema južni del Kranjskega, Primorskega, deloma Hrvaško in vso Dalmacijo.

Švica.

Republika Švica z glavnim mestom Bern je večinoma planinska dežela ter ima izvrstno živinorejo. Znamenita pa je tudi njena obrtnost.

Avstrijsko-ogrska država.

Le ga.

Naše cesarstvo leži malone v sredi med polutnikom in severnim tečajem ter ima vobče zmerno podnebje. Dežela je večinoma hribovita, le v vzhodnem delu se razprostirajo velike nižine. Cesarstvo se dotika v precejšnji dolgosti Jadranskega morja.

Prirodnine.

Tla so vobče rodovita, četudi se tudi v tem oziru kaže velika razlika med posameznimi deželami. Poljedelstvo daje obilo žita, sadja in vina. Živinoreja zelo uspeva. Kopanin (železa in premoga) se dobiva mnogo, in v nekaterih deželah je zelo razvita obrtnost.

Prebivalstvo.

Cesarstvo ima sedaj okoli 47 milijonov prebivalcev. V državi stanujejo izmed glavnih narodov Slovani, Nemci, Romani (Rumunci in Lahi) in Madjari.

Razdelitev cesarstva.

Od leta 1867 je razdeljeno cesarstvo v dva dela:

A. **Avstrijske dežele**, ki imajo večinoma slovansko in nemško prebivalstvo.

B. **Ogrske dežele**, ki imajo večinoma madjarsko, slovansko in romansko prebivalstvo.

A. Avstrijske dežele.

1. **Nadvojvodina Avstrijska pod Anižo:** Dunaj (ob Dunavu) ima 1,662.000 prebivalcev in je stolno in glavno mesto vsega cesarstva.

2. **Nadvojvodina Avstrijska nad Anižo:** Glavno mesto Linz (ob Dunavu).

3. **Vojvodina Salzburška:** Glavno mesto Salzburg (ob Salici).

4. **Poknežena grofija Tirolska in Predarelska:** Glavno mesto Innsbruck (ob Ini).

5. **Vojvodina Štajerska:** Glavno mesto Gradec (ob Muri). Maribor (ob Dravi); Ptuj (ob Dravi) in Celje (ob Savini).

6. **Vojvodina Koroška:** Glavno mesto Celovec (ob Glani). Beljak (ob Dravi).

7. **Vojvodina Kranjska:** Glavno mesto Ljubljana (ob Ljubljanici). Novo mesto (ob Krki); Kranj (ob izlivu Kokre v Savo); Idrija (ob Idrijci).

8. **Primorsko:** Glavno mesto Trst (ob Jadranskem morju). Gorica (ob Soči); Pulj (ob Istrski obali).

9. **Kraljevina Dalmatinska:** Glavno mesto Zader (ob Jadranskem morju).

10. **Kraljevina Češka:** Glavno mesto Praga (ob Veltavi). Liberec (*Reichenberg*) v severni Češki.

11. **Mejna grofija Moravska:** Glavno mesto Brno (ob Švareavi).

12. **Vojvodina Šleska:** Glavno mesto Opava (ob Opavi).

13. **Kraljevina Galicija in Vladimirijska:** Glavno mesto Levov. Krakov (ob Visli).

14. **Vojvodina Bukovinska:** Glavno mesto Črnovice (ob Prutu).

B. Ogrske dežele.

1. **Kraljevina Ogrska:** Glavno mesto Budapešta (ob Dunavu) ima 680.000 prebivalcev.

2. **Kraljevina Hrvatska in Slavonska:** Glavno mesto Zagreb (blizu Save).

C. V avstrijsko-ogrski upravi.

Bosna s Hercegovino: Glavno mesto Sarajevo (ob nekem dotoku Bosne).

Južna Evropa.

Balkanski (Grško-slovanski) polotok.

Ta polotok se razprostira južno od dolenjega Dunava in dolenje Save ter je večinoma pokrit z gorovjem. Od Črnega morja proti zahodu se vleče pogorje Balkan, iz katerega teče reka Isker v Dunav. Marica se izliva v Egejsko morje. Severozahodni del polotoka zavzema pogorje Kras. Pindus pa dela razvodje med Jonskim in Egejskim morjem. Drugih večjih rek na polotoku ni.

Največ se bavi ljudstvo z živinorejo, v nekaterih krajih pa se prideluje veliko žita in južnega sadja, olja iz rož.

Kneževina Bolgarska (in Vzhodna Rumelija) z glavnim mestom Sredec (*Sofija*) se razprostira južno od Dunava.

Kraljevina Srbska z glavnim mestom Belgrad je zahodno od Bolgarske ter sega na severu do Dunava in Save.

Turško cesarstvo leži južno od prej imenovanih držav in ima glavno mesto Carigrad. Solun (*Salonichi*) je važno tržišče.

Kneževina Črnogorska (glavno mesto Cetinje) se dotika s kratko obalo Jadranskega morja.

Kraljevina Grška z glavnim mestom Atene zavzema južni del Balkanskega polotoka.

Apeninski (italski) polotok.

Južno od Alp se razprostira Severoitalska nižina, katero moči reka Pad s svojimi dotoki. Apeninsko pogorje drži od Genovskega zaliva do skrajnega juga Italije. Polotok ima milo podnebje.

Dežela ima mnogo južnega sadja (vina, riža, koruze, olja i. dr.)

Kraljevina Italija z glavnim mestom Rim (ob reki Tiberi), kjer je papeževa prestolnica, zavzema malone ves polotok. Jugovzhodno od Rima je največje mesto Napolj.

Sem pripadata tudi otoka Sardinija in Sicilija (z glavnim mestom Palermo).

Pirenejski polotok.

Na severu držé Pireneji od Biskajskega do Lionskega zaliva. Polotok pripada večinoma višavju, ki se znižuje od vzhoda proti zahodu. Na jugu je najvišje pogorje Sierra Nevada. V Sredozemsko morje se izliva reka Ebro, v Atlantsko morje pa Duero, Tajo, Guadiana in Guadalquivir.

Zemlja rodi mnogo južnega sadja, znamenita je tudi živinoreja.

Kraljevina Španska z glavnim mestom Madrid zavzema večji del polotoka. Barcelona ob vzhodni obali je glavno tržišče. Sem pripadajo tudi Balearski otoki.

Kraljevina Portugalska z glavnim mestom Lissabon (*Lizbona*).

Evropa kot celota.

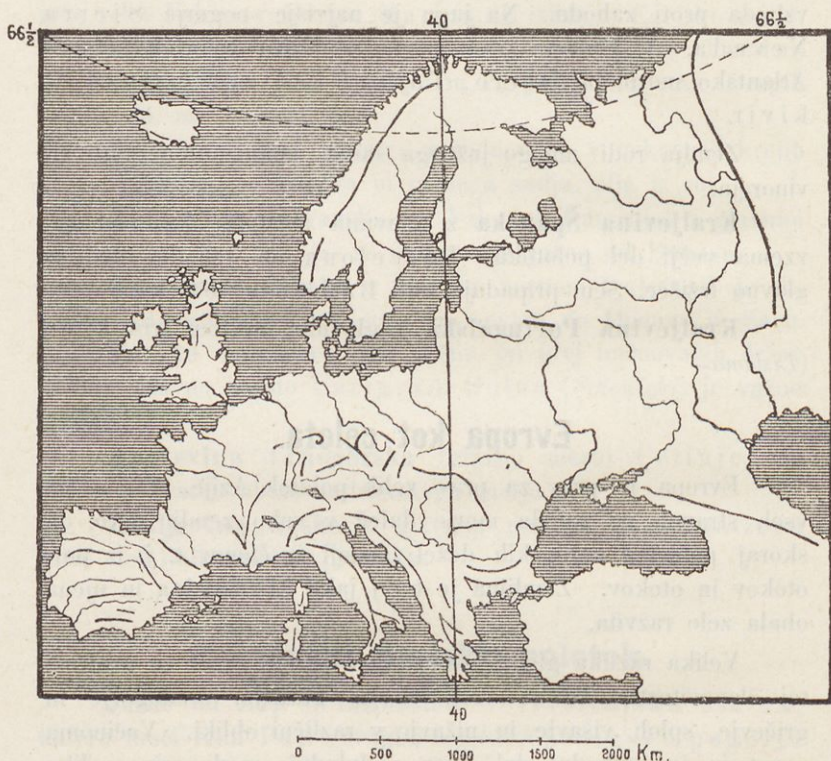
Evropa je prav za prav velik polotok Azije. Malone na vseh straneh se zajeda morje daleč v suho zemljo tako, da skoraj polovica evropskih dežel obstoji iz členov t. j. iz polotokov in otokov. Zemljina je torej jako členovita in njena obala zelo razvita.

Velika razlika glede navpične izobrazbe se pridruži tej členovitosti. Tu se vrsti visoko gorovje, sredogorje in gričevje, sploh višavje in nižavje v različni obliki. Večinoma gorat je jugozahodni del, kjer nadvladuje sredogorje; veliko nižavje pa zavzema severovzhodni del. Pravih in večjih pustinj nima Evropa.

Vodovje se odlikuje po velikem številu rek in jezer. Vse reke (razven Volge) se raztekajo enakomerno in se izlivajo v različne morske dele; najmanj jih dobiva Severno Ledeno morje. Največja jezera so v vzhodni Evropi in v Alpah.

Podnebje je vsled zalivskega toka in gorkih iz severne Afrike prihajajočih vetrov milejše nego bi pričakovali po legi zemljine. Radi tega je Evropa skoraj povsod obljudena. Zahodne dežele imajo namorsko podnebje, v vzhodnih deželah, od srede zemljine počeniši, je podnebje celinsko.

Slika 9.

Zemljevidni obrisek: **Evropa**. Merilo 1 : 50,000.000.

Prebivalstvo ni po vsi zemljini enakomerno razdeljeno. Izmed večjih držav ima Angleška najgostejše, Norveška pa najredkejše prebivalstvo. Velika večina pripada belemu plemenu, le mal odlomek je žoltega plemena. Skoraj vsi narodi

imajo stalna bivališča. Razven kakih 13 milijonov drugovernikov so vsi prebivalci kristjani.

Naloge.

1. Kje je najbolj vzhodna točka Evropske celine?
2. Kateri je najsevernejši otok v Evropi?
3. Kateri prelivi peljejo iz Severnega morja v Vzhodno morje?
4. Kateri prelivi so med Evropo in Afriko in med Evropo in Azijo?
5. Kateri otok je najjužnejši v Evropi?
6. Katere države so v severni in vzhodni Evropi?
7. Ob katerih rekah ležita London in Paris?
8. Skozi katero jezero teče Rena?
9. Kateri je najvišji vrh v Alpah?
10. Naštejte vse avstrijsko-ogrske dežele.
11. Kateri večji otoki pripadajo Italiji?
12. Katero je najvišje pogorje na Pirenejskem polotoku?

AFRIKA.

Lega.

Afrika je izmed vseh zemljin najmanj členovita in se razprostira na obeh straneh polutnika skoraj enako daleč proti severu do rtiča Blanco (izg. Blanko) in proti jugu do rtiča Agulhas (Igljeni rtič) ter leži večinoma v vročem pasu. Najbolj zahodna točka je rtič Cap Verde in najbolj vzhodna rtič Guardafui. Glede površja je večji del Afrike na severni polobli.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Sredozemsko morje ima na afriški obali le malo zalivov. Velika Syrta in Mala Syrta sta edina znatna zaliva na severo-afriški obali.

Atlantsko morje in Sredozemsko morje spaja Gibraltarski preliv. Ne daleč od severozahodne obale so Kanarski otoki in Madeira, a bolj oddaljeni Azori. Kapverdski otoki leže nasproti enakoimenovanemu rtiču,

in malo severno od polutnika je Guinejski zaliv, v katerem so Guinejski otoki. Daleč od afriške obale sta še otoka Ascension in Sv. Helena.

Indiško morje. Mosambiški preliv loči edini večji afriški otok Madagaskar od celine. Na severu preliva so otoki Komori; vzhodno od Madagaskara so Maskareni, Seycheli pa južno od polutnika dalje zunaj v oceanu. Mimo polotoka Somali in otoka Sokotora se pride v zahodni del Arabskega morja, iz katerega pelje ožina Babel Mandeb v Rdeče morje, katero veže Sueški prekop s Sredozemskim morjem.

Severna Afrika.

V severozahodnem delu Afrike se rasprostira pogorje Atlas med Atlantskim morjem in Malo Syrto kot del Berberskega višavja, ki meji ob Veliki Syrti na visoko planoto Barka.

V Berberskem višavju so naslednje dežele:

Cesarstvo Marokko z glavnima mestoma Marokko in Fes.

Alžir z enakoimenovanim glavnim mestom je v francoski oblasti.

Tunis z enakoimenovanim glavnim mestom je pod francoskim pokroviteljstvom.

Tripolis z enakoimenovanim glavnim mestom je Turčiji podložna dežela.

Prve tri dežele so rodovitne, manj rodovitna je Tripolis. Znatna pa je živinoreja v teh deželah.

Južno od Berberije in Barke se razprostira velika puščava **Sáhara**, ki je desetkrat večja od Avstrijsko-ogrske države in večinoma pokrita z drobnim peskom. Ker le redkokedaj dežuje, je v puščavi le malo zelenic (oaz), to je rodovitnih krajev, kjer posebno uspeva dateljnova palma. Malobrojni pastirski razrodi stanujejo po zelenicah, ki so važne postaje skozi puščavo potujočim karavanam. Posebno se goje velblodi,

ki služijo karavanam pri potovanju. Dobiva se mnogo kuhinjske soli iz jezer in dateljnov. Največja zelenica je Fezzan južno od Tripolisa.

Visoki planoti Barki in Sáhari na vzhodu je sicer ozka, a vsled vsakoletne povodni jako rodovitna dolina reke Nil, ki pa izvira v osrednji Afriki. Nil se izliva v vilastem ustju v Sredozemsko morje.

Nilska dolina ima znamenito poljedelstvo (riž, žito, dateljni, bombaž).

Egipet je pod vodstvom Angležev in samo imenoma pod turškim pokroviteljstvom. Egipet je jako rodovitna dežela, osobito v dolnjem teku reke Nila. Glavno mesto je Kairo ob Nilu. Aleksandrija je znamenito primorsko mesto. Port Said leži ob severnem koncu Sueškega prekopa, Suez pa ob južnem koncu.

Srednja Afrika.

Egiptu na jugu, kjer čini reka Nil obliko črke S, je visoka planota Nubija. Tu se stekata Modri Nil in Beli Nil pri mestu Kartum. Abesinsko višavje je povirje Modremu Nilu, Beli Nil pa izvira blizu polutnika v jezeru Ukereve in teče skozi jezero Mvutan.

Kraljevina Abesinija z glavnim mestom Addis Ababa ima večinoma kristjanske prebivalce, ki se zlasti pečajo z živinorejo, manj pa s poljedelstvom.

Italijani se laste deloma obale ob Rdečem morju (Eritreja) z mestom Masaua.

Sudanska ravnina se razprostira južno od Sáhare od gorenjega Nila na vzhodu do Atlantskega morja na zahodu. Najnižji del je Čadsko jezero. Sudan je prava domačija črncev, ki se bavijo s poljedelstvom in živinorejo ter so ločeni v mnogo držav in razrodov.

V zahodnem delu je med rekama Senegal in Gambija dežela **Senegambija**, kjer so večinoma francoske, pa tudi angleške naselbine. Tu se koplje mnogo železa in zlata.

Kongsko pogorje je povirje v Guinejski zaliv tekoči reki Niger, blizu katere je važno tržišče Timbaktu („Kraljica puščave“).

Gorenja Guinea obsega primorje južno od Kongskega pogorja do polutnika ter ima več angleških naselbin. Izvažata se slonova kost, zlato, dišave in palmovo olje.

Južna Afrika.

Južnoafriško višavje se razprostira južno od Sudana ter se naposled znižuje v odstavkih proti morju. Najvišje se vzpenja višavje v vzhodnem delu, kjer ima blizu polutnika se vzdigujoča gora Kilimandžaro nad 6.100 *m* višine. V notranjem delu južne Afrike je več velikih jezer, kakor jezero Bangveolo, iz katerega izvira veletok Kongo. Ta teče, prejemši dotok iz jezera Tanganjika, v velikem loku še severneje od polutnika in se izliva v Atlantsko morje. V Mosambiški preliv se izliva reka Sambesi, sprejemši še pred ustjem odtok jezera Nyassa. V južnem delu je reka Oranje, ki ima dotok Vaal.

Kongiška država, obsegajoča večino Kongiške kotline, je mednarodna država, katero vlada belgiški kralj. Glavno mesto je Boma, primorsko mesto pa Banana. Dežela je rodovitna. Izvažata se palmovo olje, tobak, kava, slonova kost in zlati prašek.

Dolenja Guinea obsega zahodno afriško obalo južno od polutnika blizu do južnega povratnika. Tu imajo posestva Nemčija, Francija in Portugalska. Primorje je rodovito, živiloreja precej razširjena.

Kaplandija z glavnim mestom Capetown (izg. Kêptavn) je v angleški oblasti ter zavzema najjužnejši del Afrike. Prebivalci se bavijo s poljedelstvom ter pridelujejo mnogo vina. Zelo znamenita je reja ovac. Izmed kopanin se dobiva mnogo demantov.

V angleški oblasti so tudi dežele **Oranje**, **Transvaal** in **Britanska Osrednja Afrika**.

Na vzhodni obali so:

Sofala in **Mosambik** v portugalski oblasti. Izvaža se žito, živina, zlato in slonova kost.

Sansibar, katerega sultan stoluje v mestu Sansibar, ležečem na enakoimenovanem otoku. Sansibar je pod angleškim pokroviteljstvom. Izvaža se slonova kost in drevesni klej (gumi).

Nemške naselbine zahodno od Sansibarske obale in **Angleške naselbine** severno od imenovane obale.

Somalske dežele, kjer se mnogo bavijo s poljedelstvom.

Afrika kot celota.

Členovitost Afrike je jako neznatna, ker ima malo zalivov, polotokov in otokov. Zemljina naliči debelu brez vej. Radi neznatne členovitosti je Afrika prava celinska zemljina. Vsled Sueškega prekopa je podobna sedaj Afrika velikanskemu otoku.

Navpična izobrazba je vsa druga nego v Evropi. Pogorja so tu večinoma v primorskih deželah (obrobno pogorje). Nadvladujejo pa posebno v notranjem delu visoke planote, ki se znižujejo v stopnjevinalah proti severni obali. Reke imajo vsled stopnjev in mnogo slapov (kataraktov) in brzic, ki zelo ovirajo ali celo onemogočijo njih plovnost.

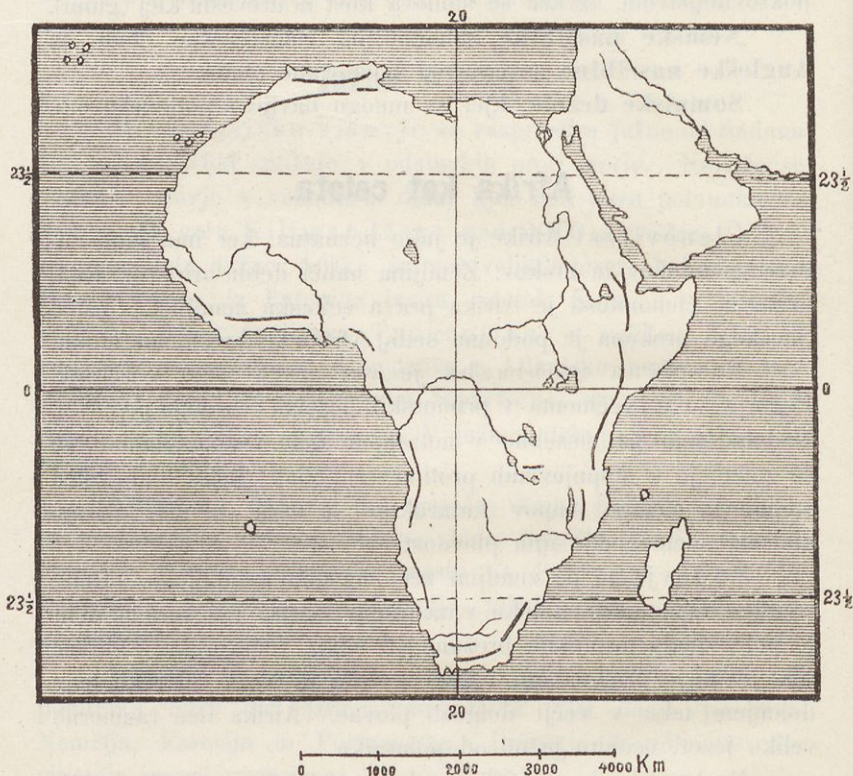
Vodovje je po zemljini zelo neenako razdeljeno. Reke izvirajo blizu morij, a teko v nasprotna morja. V severnem delu je poleg malo neznatnih brežnic Nil edina večja reka. Največ rek je v južnem trikotu. Razven Nila in Nigra so reke le v dolenjem teku v večji dolgosti plovne. Afrika ima razmerno veliko jezer, osobito južno od polutnika.

Podnebje je v Afriki med vsemi zemljiniami najtoplejše, ker leži večinoma v vročem pasu. A tudi deli, zunaj vročega pasa ležeči, imajo še jako toplo podnebje. Najtoplejši kraji niso pod polutnikom, temuč bolj na severni meji vročega pasa. Sáhara je najtoplejši kraj na zemlji. Sáhara in Kalahari na jugu sta vsled pomanjkanja deža veliki puščavi.

Prebivalci pripadajo deloma belemu, po največ pa črnemu plemenu. Belo pleme je razširjeno od severne obale do

Sudana. Od tu naprej so razširjeni črnei, v skrajnem jugu pa zopet nadvladuje belo pleme. Po veri je še najbolj razširjeno poganstvo, mnogo je tudi mohamedancev. Kristjanov je do sedaj še malo, a njih število močno raste vsled požrtvovalnosti misijonarjev.

Slika 10.

Zemljevidni obrisek: **Afrika**. Merilo 1:100,000.000.

Odkritje Afrike. Do konca srednjega veka so poznali samo severni del zemljine in še tega nepopolnoma, vsa južna in notranja Afrika je bila neznana. Koncem srednjega in početkom novega veka so odkrili Portugaleci obalo afriško. Angleži so začeli raziskavati notranjo Afriko koncem 18. stoletja. Natančneje poznamo notranjo Afriko šele zadnja

desetletja po slavnih potovalcih in misijonarjih. Izmed velikega števila požrtvovalnih potovalcev raznih narodov imata največje zasluge za odkritje notranje Afrike Anglež Livingstone in Američan Stanley.

Naloge.

1. V katerem pasu leži večina Afrike?
2. Kateri so najzahodnejši otoki v Afriki?
3. Katere dežele so v Berberskem višavju?
4. Kje izvira Nil?
5. Kje je najnižji del Sudanskega nižavja?
6. Katero važno mesto je blizu reke Nigra?
7. V katerem jezeru izvira Kongo?
8. Katere države imajo posestva v Dolenji Guineji?
9. Katera dragocena kovina se dobiva v Kaplandiji?
10. Na kateri strani Afrike je Sansibar?

Važnejše dežele	Površje v μm^2	Prebivalstvo
Kongiška država	17.000	30,000.000
Egipet	10.000	10,000.000
Tripolis	10.000	1,000.000
Marokko	8.000	6,000.000
Kaplandija, Oranje in Transvaal	10.300	3,000.000
Alžir	8.000	5,000.000
Tunis	1.000	2,000.000

A Z I J A.

Lega.

Azija je največja zemljina ter je blizu petkrat toliko kakor Evropa. Najbolj severna točka (Čeljuskin) sega skoraj do 78° sev. šir. V najjužnejši točki (Burn) pa se dotika malone polutnika, med tem ko azijski otoki še dalje segajo proti jugu. Najbolj zahodna točka je rtič B a b a ob Egejskem morju, najbolj vzhodna Dešnev (Vzhodni rtič) ob Behringovem prelivu.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Severno Ledeno morje ima le malo takih zalivov, ki segajo dalje v suho zemljo. Karsko morje in Obski zaliv obdajata Samojedski polotok; najdalje proti severu seže Tajmyrski polotok, in od tega proti vzhodu so Novosibirski otoki.

Veliko morje spaja Behringov preliv ob Čuhotskem polotoku s Severnim Ledenim morjem. Behringovo morje in Ohotsko morje obdajata polotok Kamčatka, od katerega se razprostirajo proti severovzhodu otoki Aleuti in proti jugu Kurilski otoki. Tatarski preliv vodi v Japonsko morje, katero mejijo proti odprtemu morju otok Sahalin in Japonski otoki. Žolto (rumeno) morje se dotika polotoka Korea. Od tega proti jugu je Vzhodno Kitajsko morje, segajoče proti vzhodu do otokov Liu-kiu. Med celino in otokom Formoza je preliv Fukian, ki vodi v Južno Kitajsko morje. Tongkinški zaliv je na zahodu otoka Hainan, Siamski zaliv pa na vzhodu polotoka Malaka, najbolj južnega dela polotoka Zadnja Indija. Južno Kitajsko morje sklepajo proti odprtemu morju otoki Filipini in Veliki Sundski otoki (Borneo, Celebes, Java in Sumatra). Še bolj vzhodno so Moluški in Mali Sundski otoki.

Indiško morje je v zvezi z Velikim morjem po Malaškem prelivu. Ta vodi v Bengalski zaliv, kjer so otoki Andamani in Nikobari. Med polotokom Prednja Indija in otokom Ceilon je Palkov preliv, držeč v Arabsko morje, v katerem so otoki Lakedivi in še bolj južno Maledivi. Polotok Arabija ima na vzhodu Perzijski zaliv z Ormuškim prelivom, na zahodu pa morsko ožino Bab el Mandeb („vrata solz“) in Rdeče morje.

Sredozemsko morje veže z Rdečim morjem Sueški prekop. Severno od otoka Ciper je polotok Mala Azija. Ta polotok obdaja na jugu Levantinsko morje, na zahodu Egejsko morje in Marmorsko morje, na severu pa Črno morje. (Gl. str. 31.)

Severna Azija.

Od Severnega Ledenega morja proti jugu se razprostira velika Sibiriska nižina, ki je v najnižjem delu zmrzlo močvirje (tundra), v jugu pa prehaja v zlata bogato pogorje Altai in v Daurijske gore. Tudi ob vzhodnem robu nižine se vzdigujejo različne gore, na zahodu pa je pogorje Ural meja proti Evropi.

Sibiriska nižina je dobro močena po rekah Ob (z dotokom Irtiš), Jenisei (z Gorenjo Tungusko, tekočo skozi jezero Bajkal) in Lena.

Podnebje je v severnem delu jako mrzlo, po južnem delu pa bolj mehko. Tu se bavijo ljudje tudi s poljedelstvom. Srednji del pokrivajo veliki gozdovi. V teh prebivajo kožuharji, ki dajo dragoceno kožuhovino. V južnih rudonosnih gorah je znamenito rudarstvo.

Sibirija je v ruski oblasti. Sem pošiljajo Rusi v pregnanstvo svoje zločince; tu stanujejo tudi razni paganski pastirski razrodi. Skozi Sibirijo drži od Čeljabinska čez Omsk, Tomsk, Irkutsk in Nerčinsk do Vladivostoka (ob Velikem morju) „Sibiriska železnica“, ki je največja prekmorska železnica na svetu. V zahodni Sibiriji je najvažnejše mesto Tobolsk (ob sotoku Tobola in Irtiša), v vzhodni Sibiriji pa Irkutsk (ob Gorenji Tunguski).

Srednja Azija.

V zahodnem delu se razprostira Turanska nižina od Kaspiškega jezera proti vzhodu in krog Aralskega jezera, v katero tečeta reki Amu Darja in Sir Darja. Tu živeti pastirski razrodi se pečajo z živinorejo in le malo s poljedelstvom. Razven polodvisnih držav (kanatov) **Buhara** in **Hiva** je vsa nižina v oblasti Rusov. Taškent je glavno mesto v ruskem **Turkestanu**. Od Kaspiškega jezera drži „Transkaspiska železnica“ skozi Merv, Buharo in Samarkand v Taškent.

Vzhodno od ruskega Turkestana je Visoka Tartarija, katero namaka pustinjaška reka Tarim; na severu loči deželo

pogorje Tian-šan od Dzungarije. Od tu se razprostira velika puščava Mogolija (Gobi ali Šamo), kjer živi le malo pastirskih razrodov, vzhodno do Mandžurskega pogorja. Tu izvira v Tatarski preliv tekoča reka Amur. Na jugu Visoke Tartarije meji pogorje Kuenlyn visoko planoto Tibet, segajočo proti jugu do orjaškega pogorja Himálaja, v katerem ima najvišji vrh na zemlji Gavrisankar 8840 m višine.

Dežela ob levem bregu reke Amur in primorje vzhodno od dolenjega Amura (**Amurska dežela**) je ruska. Vladivostok je najvažnejše rusko mesto. Vse drugo pa je odvisno od Kitajcev.

Vzhodna Azija.

Južno od dolenjega Amura se razprostira Mandžursko pogorje, ki je v zvezi s Kitajskim gorovjem, razprostirajočim se med rekama Hoángho in Jangtse-Kiáng. Ob dolenjem teku imenovanih rek do morja je Kitajska nižava, ki se odlikuje po veliki rodovitosti in jako gostem prebivalstvu. Vsled jako toplega podnebja uspeva tu čaj, riž (glavna hrana), bombaž, cukrovo trstje, tobak i. dr. Gore pa dajo obilo premoga in železa.

Kitajsko cesarstvo je z odvisnimi deželami (Mongolija, Dzungarija, Tibet in Vzhodni Turkestan) po obsegu in številu prebivalcev večje nego vsa Evropa. Poleg kmetijstva in rudarstva cvete posebno obrtnost in sicer: porcelanina, nanking (bombaževina), svilenina, papir i. dr.

Glavno mesto je Peking (500.000 pr.) blizu Pečilskega zaliva. Tientsin (1.000.000 preb.) je veliko primorsko mesto. Nanking (ob Jangtse-Kiangu) je važno mesto za svilo in bombaževino. Primorski mesti Šanghai in Kanton (2.500.000 preb.) sta važni za trgovino.

Kraljevina Korea je na polotoku Korei. Glavno mesto je Seul (izg. Šaul).

Japonsko cesarstvo obsega štiri večje otoke (Jeso, Nipon, Sikok, Kiusiu), Kurile, Liu-kiu in otok Formosó. Prebivalci se bavijo posebno s poljedelstvom, ki rodi obilo riža in čaja. Gore

so bogate različnih kovin in glede obrtnosti so posebne važnosti: porcelanina, svila in z vlakom prevlečeno blago.

Glavno mesto je Tokiô (na otoku Niponu), ki ima 1,300.000 prebivalcev. Važna je njega luka J o k o h a m a. Znatna mesta so še: Kioto, Osaka in Nagasaki.

Južna Azija.

Zadnjeindiški polotok je gorat, a dobro močen, kajti proti jugu teče pet veletokov, izmed katerih sta najvažnejša Mekong in Iráwadi.

Južno od pogorja Himálaje se razprostira Hindostanska nižina, katero napajajo reke Brahmaputra, Ganges (največje vilasto ustje na zemlji) in Indus. Planota Dekan, obdana z obrobnim pogorjem, zavzema polotok Prednjo Indijo.

Ker leži malone vsa južna Azija v vročem pasu, je tudi podnebje, razven više nad morjem ležečih krajev, vroče ter rodi dobro močena zemlja razne rastline vročega pasa, kakor riž, indigo, bombaž, kavo, čaj, razne dišave i. dr. V gorah se pa dobivajo dragi kameni in sicer v Prednji Indiji demanti, železo in premog.

V **Zadnji Indiji** je vzhodni del (Cochinchina, Kambodža, Anam in Tongking) v francoski oblasti, zahodni del pa (Asam, Barma in Malaka) v oblasti Angležev. Samostalna je sedaj le še kraljevina **Siam** z glavnim mestom Bangkok.

Zadnjeindiški otoki (Sumátra, Jáva, Celêbes, velik del otoka Bornêa in Moluki) so v oblasti Nizozemcev, Filipini so pa v oblasti Zjedinjenih severoameriških držav.

Prednja Indija je skoraj vsa angleška: ter glede prirodnin najbogatejša dežela na svetu. Glavno mesto Kalkutta (1,300.000 preb.) je jako važno tržišče ob reki Gangu. Važni sta mesti: Madras (ob vzhodni obali) in Bombay (ob zahodni obali). Ob Gangu sta mesti Benares in Allahabad, ob Gangovem dotoku pa Delhi.

Zahodna Azija.

Zahodno od reke Inda se razprostira z obrobnimi pogorji obdana visoka planota Irán med Indom, Turansko nižavo, Kaspiškim jezerom, nižino Mezopotamijo in Perzijskim zalivom.

Vzhodni del je večinoma slana in peščena puščava ter obsega državi (kanata) **Afgánistan** (glavno mesto Kabul) in **Belúdžistan** (glavno mesto Kelat), ki je pod angleškim pokroviteljstvom. Prebivalci se bavijo zlasti z živinorejo.

V zahodnem večinoma bolje močenem in rodovitnejšem delu je cesarstvo **Perzija** z glavnim mestom Teheran. Največje tržišče je Tebris. Znatno je izdelovanje orožja in preprog.

Polotok **Arabija** je v notranjem pusta visoka planota, po kateri žive pastirski razrodi, baveči se posebno z rejo konj, velblodov in oslov. Arabija rodi obilo kave, kadila in sploh speecijskega blaga. Ob južni obali je angleško mesto Adén. Zahodni del polotoka z mestoma Meka (rojstno mesto Mohamedovo) in Medína je v turški oblasti.

V Perzijski zaliv se izlivata v Armenskem višavju izvirajoči in Mezopotamsko nižavje oklepajoči sotočnici Evfrat in Tigris, ki se pred ustjem združita v Šatel Arab. Zahodno od Evfrata se razprostira Sirskoarabska puščava do pogorja Libanon, kjer izvira v Mrtvo morje se izlivajoča reka Jordan. Znatna sta živinoreja in rudarstvo, Sirija pa prideluje mnogo južnega sadja.

V turški oblasti so: Večji del **Armenije** z mestom Erserum (blizu izvira Evfrata); **Mezopotamija** z mestom Bagdad (ob Tigridu); **Sirija** in **Palestina** z mestom Damask in svetimi mesti Jeruzalem, Betlehem in Nazaret. Jeruzalemski pristan se imenuje Jafa.

Mala Azija je visoka planota, obdana z obrobnimi pogorji, med katerimi je najvažnejše na južnem robu Taurus. V Črno morje tekoči Kizil Irmak je edina večja reka. Med Črnim morjem in Kaspiškim jezerom se razprostira pogorje Kavkaz, ki meji Azijo in Evropo. Prideluje se obilo žita, sadja, vina in bombaža; v Kavkaziji se dobiva veliko petroleja.

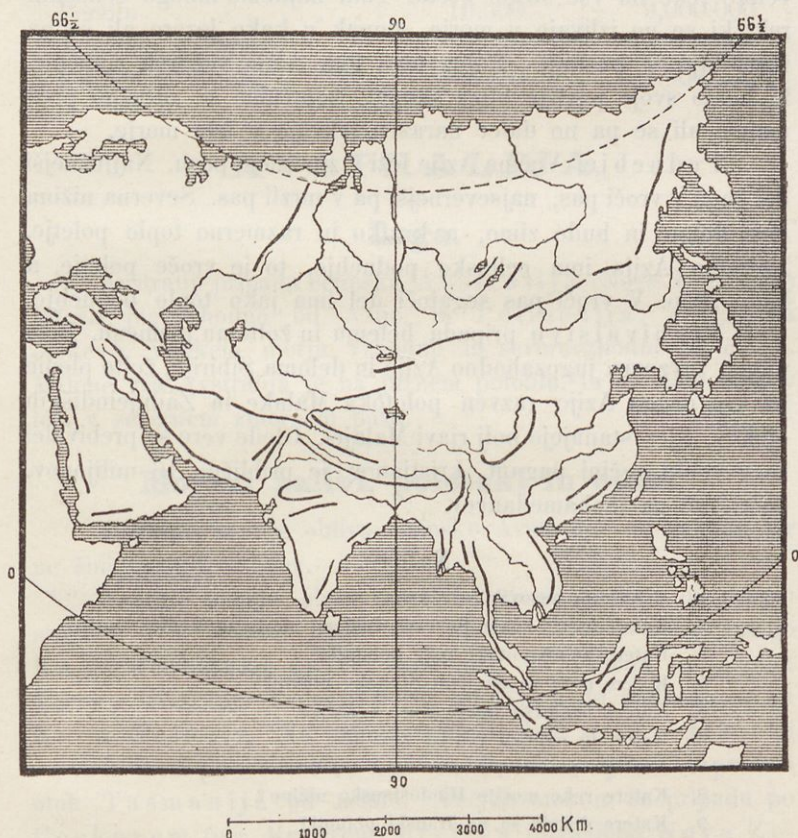
Kavkazija z glavnim mestom Tiflis (ob reki Kuri) je ruska, a tudi vzhodni del Armenije. Ob Črnem morju je Batum.

Mala Azija z glavnim mestom Smirna in mestom Skútari (ob Bosporu) je turška, otok Ciper je v angleški upravi.

Azija kot celota.

Azija je zelo členovita, ker se različni morski deli zelo vanjo zajedajo ter tvorijo mnogo zalivov in polotokov. Tudi je Azija prav bogata otokov, posebno na jugovzhodu, kjer

Slika 11.

Zemljevidni obris: **Azija**. Merilo 1 : 100,000.000.

veliko število večjih in manjših otokov takorekoč služi kot most med Azijo in Avstralijo.

Navpična izobrazba kaže v še večji meri nego v Evropi veliko razliko med višino in nižino. V Aziji nadvladuje višavje, ki se nepretrgano razprostira od Egejskega morja do Velikega morja. Proti severu se znižuje višavje v velikansko Sibirsko nižino. Višavje je večinoma obdano z obrobnimi pogorji. V Aziji imamo najvišje pogorje na svetu, namreč Himálajo.

Vodovje je zelo razvito. Višavje ima tako lego, da teko velike reke na vse strani sveta. Tudi najdemo mnogo celinskih rek, ki se ne izlivajo v morje, ampak v kako jezero ali se pa izgubljaajo v puštinji. Poleg tega ima Azija več rek sotočnic, ki imajo svoje povirje blizu skupaj. Sotočnice se združijo pred ustjem ali se pa ne daleč narazen izlivajo v isto morje.

Podnebje. Večina Azije leži v zmernem pasu. Najjužnejši del sega v vroči pas, najsevernejši pa v mrzli pas. Severna nižina ima dolgo in hudo zimo, a kratko in razmerno toplo poletje. Notranja Azija ima celinsko podnebje, to je vroče poletje, a hudo zimo. V vroči pas segajoči del ima jako toplo podnebje.

Prebivalstvo pripada belemu in žoltemu plemenu. Belo pleme zavzema jugozahodno Azijo in deloma Sibirijo, žolto pleme pa vso drugo Azijo razven polotoka Malake in Zадnjeindiških otokov, kjer stanujejo bolj rjavi Malajci. Glede vere so prebivalci še v veliki večini pagani, kristjanov je približno 16 milijonov, dosti več pa mohamedancev.

Naloge.

1. V katerih pasovih leži Azija?
2. Kateri preliv spaja Severno Ledeno morje in Veliko morje?
3. Katere azijske otoke reže polutnik?
4. Katere gore so na jugu Sibirske nižine?
5. Katera posestva imajo Rusi v Aziji?
6. Kateri je najvišji vrh na zemlji?
7. Naštejte glavne pridelke na Kitajskem.
8. Katere reke močijo Hindostansko nižino?
9. Katere dežele so na Iranski planoti?
10. Katere mesto imajo Angleži na jugu Arabije?
11. Med katerima rekama je Mezopotamsko nižavje?

12. Ob kateri reki je mesto Tiflis?
13. Katere sotočnice poznate v Aziji?
14. Kje prebiva žolto pleme v Aziji?

Važnejše dežele	Povišje v μm^2	Prebivalstvo
Ruska Azija	172.000	17,000.000
Kitajsko cesarstvo . .	111.000	360,000.000
Angleška posestva . .	52.000	300,000.000
Turška posestva . . .	18.000	16,000.000
Perzija	16.500	9,000.000
Japonsko cesarstvo . .	4.200	46,500.000
Kraljevina Korea . . .	2.200	7,000.000

AVSTRALIJA.

Lega.

Avstraliji pripada celinska Avstralija (Nova Holandija) ležeča jugovzhodno od Azije, in Polinezija, obsegajoča otoke v Velikem morju vzhodno in severovzhodno od celine. Malone vsa Avstralija je na južnem poloblu, in le malo otokov leži v severnem zmernem pasu.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Indiško morje obliva celinsko Avstralijo na zahodu ter ne čini znatnih zalivov.

Veliko morje obdaja malo členovito celino na drugih straneh. Na severni obali se zajeda daleč v suho zemljo Karpentarijski zaliv, kateremu na vzhodu je polotok York, ločen po Torreškem prelivu od velikega otoka Nova Guineja. Na južnoavstralski obali sta Avstralski zatok in Spencerski zaliv; Bassov preliv pa loči otok Tasmanija od celine. Večjim otokom še pripada po Cookovem (izg. Kukovem) prelivu razdeljena Nova Zelandija.

Avstralska celina in trije veliki otoki.

Najvišji je jugovzhodni del Avstralije, kjer so Avstralske Alpe z najvišjim vrhom Koščiusko (nad 2000 m). Severno od Avstralskih Alp so Modre gore. Večina celine pripada višavju; v sredini je nižavje z nekaterimi jezeri, ki se v suhem poletju spremenijo v močvirje.

Malobrojne avstralske reke niso večje važnosti; mnoge usahnejo, predno dosežejo morje. Edina večja reka je na jugu Murray z nekaterimi dotoki.

Podnebje je vobče ugodno in zdravo. V dobro močenih krajih uspeva posebno poljedelstvo. Mnogo se prideluje žita, sadja in vina, a tudi bombaža in tobaka. Izmed domačih živali je največ ovac. Dežela ima obilo premoga, zlata in bakra. Prvotnih prebivalcev je že jako malo.

Celino avstralsko z otokom Tasmanijo obsega „Avstralska zadruga“ (konfederacija) pod angleško nadoblastjo. Dežela je le malo obljudena. Najvažnejši je jugovzhodni del, kjer je razmerno še največ prebivalcev. Največja mesta so: Melbourne (izg. Melbarn), ki ima 500.000 preb., Sydney (izg. Sidni), Brisbane (izg. Brisben) in Adelaide (izg. Edéléd). Ob severni obali je Palmerston. Odtod drži podmorski telegraf čez otok Javo v Evropo.

Tasmanija ima mnogo zemeljskih pridelkov in kopanin.

Nova Zelandija obsega dva večja in več manjših otokov. Zemlja je zelo rodovitna, pridelajo se obilo konoplje. Izmed kopanin je največ premoga.

Nova Guineja je v notranjem še malo znana. Otok ima mnogo gozdov in visokih gora.

Prva dva otoka sta last Angležev. Na novi Guineji imajo Angleži, Nizozemci in Nemci posestva.

Polinezija.

Avstralski otoki, posebno pa večji otoki, so večinoma gorati ter imajo semtertja višje gore nego celinska Avstralija.

Nahajajo se pa tudi otoki, ki se vzpenjajo le malo nad morsko gladino (koraljni otoki).

Največ posestva imajo Angleži (Louisiadsko otočje, Gilbertovo ot., Phönix ot., Lagunske ot., Fidžijsko ot., Cookove ot., i. dr.), nadalje Francija (Novo Kaledonijo, Družbinsko ot., Paumotuvske ot., Tubuai ot., i. dr.) in Nemčija (Bismarkovo ot., Karoline, Ladrone in Maršalovo ot.). V oblasti Zjedinenih severoameriških držav so jako važni južno od severnega povratnika ležeči **Sandwiški** (izg. Sendviški) **otoki**. Največji je Hawaii, na katerem se vzdiguje Mauna Kea (4250 m). Glavno mesto je Honolulu na otoku Oahu.

Avstralija kot celota.

Avstralija leži skoraj popolnoma v Velikem morju, le na zahodni strani se Indijsko morje dotika avstralske celine. Polinezija sestoji iz samih otokov, katere tudi skupno imenujemo Oceanija, ker stoji v sredi povodnega ali oceanskega polobla.

Glede navpične izobrazbe nadvladuje na celinski Avstraliji visoka planota, glavno pogorje je potisnjeno na vzhod. Otoki so po večjem gorati; nekaj iz koral sezidanih otokov se pa le malo metrov vzdiguje nad morsko gladino.

Vodovje je le malo razvito. Večinoma so reke le brežnice, ki se po kratkem teku izlivajo v morje ali se pa v suhem poletju še prej izgube v zemlji. Tudi ustje rek je navadno zadelano s peskom in blatom. V notranjem je več slanih jezer.

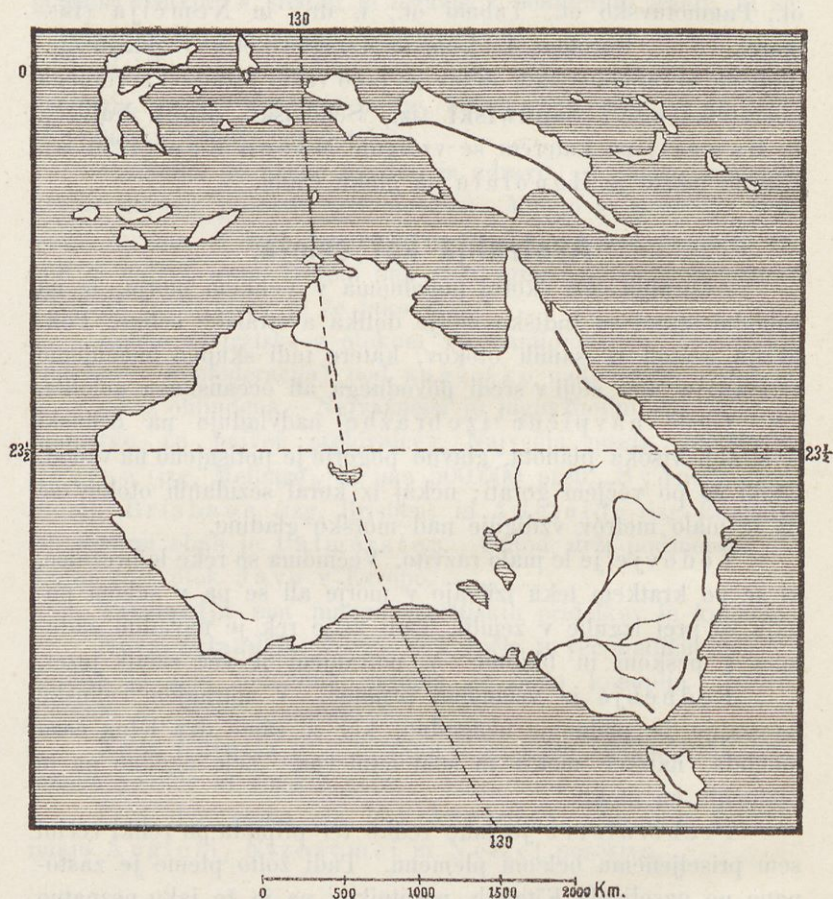
Podnebje je večinoma prijetno. V notranjem celinske Avstralije je podnebje neugodno, ker se samo dva letna časa menjata, namreč mokri in suhi letni čas. Zelo ugodno pa je podnebje na otokih.

Prebivalstvo je jako redko ter pripada po veliki večini sem priseljenemu belemu plemenu. Tudi žolto pleme je zastopano po naseljenih Kitajcih, prvotnikov pa je že jako neznatno število. Po veri so naseljenci razven Kitajcev kristjani. Kristjanstvo se tudi širi po otokih med domačini.

Odkritje. Magelhães (izg. Mageljans) je od leta 1519 do 1522 prvi objadral vso zemljo ter pri tej priliki odkril nekaj

avstralskih otokov. Šele v 17. stoletju so odkrili Nizozemci (Holanci) avstralsko celino ter jo nazvali „Nova Holandija“. Pozneje je angleški mornar Cook (izg. Kuk) našel mnogo otokov v Velikem morju in Angleži so si prisvojili velik del Avstralije.

Slika 12.

Zemljevidni obris: **Avstralija**. Merilo 1 : 50,000.000.

Naloge.

1. Kateri prelivi ločijo avstralsko celino od Nove Guineje, od Tasmanije?
2. Na kateri strani so najvišje gore?

3. Katere kopanine se dobivajo v Avstraliji?
4. Katera posestva imajo Angleži v Avstraliji?
5. Kak značaj imajo avstralske reke?
6. Pod katerim vzporednikom so Sandviški otoki?
7. Kateremu plemenu pripada večina Avstraleev?

Važnejše dežele	Površje μm^2	Prebivalstvo
Angleška posestva . .	83.000	3,800.000
Nemška posestva . . .	2.540	450.000
Francoska posestva . .	241	100.000
Sandviški otoki . . .	170	160.000

A M E R I K A.

Lega.

Amerika se razprostira na obeh straneh polutnika do 72° sev. šir. in 56° juž. šir. Najbolj zahodna točka je ob Behringovem prelivu, najbolj vzhodna pa rtič Branko v Južni Ameriki.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Veliko morje obliva malo členovito zahodno obalo Amerike. Tam, kjer sta si Amerika in Azija najbližje, veže Behringov preliv s Severnim Ledenim morjem Behringovo morje, segajoče proti jugu do otokov Aleuti in polotoka Aljaška. Ob 50° sev. šir. je otok Vancouver (izg. Vênkuvr), bolj južno pa polotok Kalifornija meji Kalifornski zaliv (Škrlatno morje). Južneje se Amerika zelo zožuje ter je najožja ob med-morju Panama. Zahodna obala južne Amerike je najmanj členovita. Precej oddaljeni od obale so ob polutniku otoki Galapagos; Magelhãenov (izg. Mageljanov) preliv je med južnim koncem ameriškim in otočjem. Ognjena zemlja deli Veliko morje od Atlantskega morja.

Atlantsko morje obliva vzhodno obalo Amerike. Južna Amerika je malo členovita; tu se nahajajo severovzhodno od Ognjene zemlje Falklandski otoki. Na severni obali južne

Amerike je Karibsko morje, katero mejijo proti odprtemu morju otoki Veliki Antilji in Mali Antilji. Mimo polotoka Yukatan in otoka Kuba vodi Yukatanski preliv v Mejikanski zaliv, kateremu na vzhodu je polotok Flórida. Zaliv sv. Lavrencija je med polotokoma Novi Brunšvik in Labrador in otokom Nova Fundlandija. Hudsonov (izg. Hoedsnov) preliv na severu Labradorja pelje v Hudsonov zaliv.

Severno Ledeno morje ima mnogo otokov. Davisov preliv in Bafinov zaliv sta na zahodu, Grønlandsko morje pa na vzhodu daleč proti severu segajočega otoka Grønlandija.

Severna Amerika.

Severna Amerika obsega vso deželo od Severnega Ledenege morja na severu do medmorja Tehuantepek Mejikanskemu zalivu na jugu. Od Severnega Ledenege morja in polotoka Aljaške počenši se razprostirajo Kordiljere kot glavno pogorje vzporedno z zahodno obalo proti jugu. Kordiljere so semtertje pretrgane po rekah kakor n. pr. Kolumbija in Kolorado. Pogorju na vzhodu je več planot, katere oklepa Skalno pogorje proti nižavju.

Veliko Severoameriško nižavje ima obilo vodá. V Severno Ledeno morje se izliva v Skalnem pogorju izvirajoča in skozi nekatera jezera tekoča reka Mackenzie (izg. Mekensi). Najimenitniša reka pa je v Mejikanski zaliv tekoča reka Misisipi z velikim dotokom Missouri (izg. Misuri).

Na vzhodu velikega nižavja je pogorje Alleghanies (izg. Elegenis) in severno od tega so velika Kanadska jezera (5), katerih odtok je reka Sv. Lavrencija. Med četrtim in petim jezerom je velikanski slap Niágara. Ob vzhodnem atlantskem primorju je dobro močena Primorska nižina.

Posamezne dežele.

Grønland pripada evropski kraljevini Danski. Poleg danskih naseljencev žive tu malobrojni a dobrsrčni pritlikasti

Eskimovci od lova in ribištva. Upernivik je najsevernejša naselbina.

Angleška Severna Amerika obsega razven Aljaške ves del severno od 48. vzporednika in Kanadskih jezer. Navzlic mrzlemu podnebjju je še precej žita. Največ dobička dajo gozdovi, premog, železo in lov divjih živali. Največje mesto in važno tržišče je Montreal (izg. Montriol) ob reki Sv. Lavrencija. Glavno mesto je Ottawa; Quebec (izg. Kvibek) ob zalivu Sv. Lavrencija.

Zjedinjene države (Unija) se razprostirajo južno od Angleške Severne Amerike do Mejikanskega zaliva. Podnebje je razmerno hladnejše kakor v Evropi pod isto širino, zemlja pa je vobče prav rodovitna ter rodi obilo sladkora, riža, bombaža, tobaka in žita. Velikanski gozdovi dajo mnogo lesa. Živinoreja je zelo razširjena. Dežela je bogata raznih kopanin: železa, premoga, zlata, srebra, petroleja i. dr. Obrtnost v različnih strokah je zelo razvita, glede kupčije pa tekmuje dežela z Velikobritansko. Izmed mnogih železnic so najimenitnejše petere „Pacifiške železnice“, ki drže od Atlantskega morja do Velikega morja.

Zjedinjene države imajo nad 76 milijonov prebivalcev, torej nad polovico vseh Američanov. Prvotnih stanovalcev, Indijancev je vedno manj, množi se pa prebivalstvo posebno po izseljencih iz Evrope, in teh je največ Angležev in Nemcev. Po veri so večinoma protestantje, katoličanov je približno 8 milijonov.

Glavno, a ne največje mesto je Washington (izg. Vošingtn). Tu je sedež predsednika in zvezne vlade. Ob atlantski obali so: Boston (500.000 preb.), Novi York (nad 3,500.000 preb.), Philadelphia (1,300.000 preb.), veliko obrtno mesto, Baltimore (500.000 preb.) izvažata mnogo tobaka in moke, Novi Orleans (ob ustju Misisipijevem). St. Louis (izg. Sent Luis) ob Missourijevem izlivu ima 600.000 preb. in je važno tržišče. Cincinnati (izg. Sinsinati) izvažata mnogo svinjine. Chicago (izg. Čikâgo) ob kanadskem jezeru Michigan (izg. Mišigên) ima nad 1,700.000 prebivalcev in je prvo tržišče za žito. Mesto je bilo ustanovljeno leta 1837. Ob Velikem morju je San Francisco največje mesto. Tu se stekajo

„Pacifiške železnice“. Dežela ima še več mest z nad 100.000 prebivalci.

Mejiko je rodovitna a še slabo obdelana dežela, ki ima mnogo raznovrstnega lesa, srebra in zlata. Glavno mesto je Mejiko; Kveretaro († cesar Maksimilijan I. 1867). Vera Cruz (izg. Vera Krus) je primorsko mesto.

Srednja Amerika.

Srednja Amerika obsega deželo med zalivom Tehuantepeškim in Panamo in „Zahodno Indijo“, (to so namreč otoki vzhodno od celine). Dežela je gorata ter ima mnogo ognjenikov. Vsled male širine nima večjih rek. Izmed jezer je največje Nikaragua, ki se odteka v Karibsko morje. Vsa dežela leži v vročem pasu.

Na celini je šestero republik: **Guatemala, San Salvador, Honduras, Nikaragua, Costarica** in **Panama**. Najmenitnejši pridelki so: Kava, kakao, tobak, indigo, raznovrsten les i. dr. Posebno v Guatemali se goji mala živalica košeniljka, ki daje izvrstno barvilo.

Zahodna Indija.

V Zahodni Indiji so Bahamski otoki angleški. Različnim evropskim državam pripadajo Mali Antilji. Izmed Velikih Antiljev je Kuba samostalna republika, Puerto Rico v oblasti Zjedinjenih držav, Jamaika angleška, Haiti pa ima dve nezavisni republiki. Zahodna Indija ima blizu tiste pridelke kakor celinska Srednja Amerika.

Južna Amerika.

Južna Amerika se razprostira južno od zaliva „Panama“ ter je podobna glede neznatne členovitosti Afriki. Andi držijo ob zahodni obali od Paname nepretrgoma do južnega konca ter oklepajo južno blizu od 15° južne širine planoto jezera Titikaka. V Andih so največje višine ameriške z najvišjim vrhom Akonkagua (7000 m). Vzhodni del zavzema nižje in od And ločeno gorovje in sicer: Gorovje Venezuelsko

(na severu), Gorovje Gujansko in Brazilijansko. Med Andi in posamičnim gorovjem na vzhodu se razprostira velikanško nižavje, ki nadkriljuje gorovje glede površja.

Južna Amerika je dobro močena. Magdalenska reka se izliva v Karibsko morje, Orinoko pa v odprto Atlantsko morje. Največja reka na zemlji je Maranon ali Amazonski veletok, ki sprejemlje mnogo velikih dotokov ter se vali pod polutnikom v morje. La Plata se imenuje ustje združenih rek Paraguay Parana in Uruguay.

Posamezne dežele.

Severno od polutnika so države:

Kolumbija (glavno mesto Bogota); **Venezuela** (glavno mesto Caracas); **Gujana**, ki je v lasti Angležev, Nizozemcev in Francozov. V teh deželah se pridelava mnogo kolonijalnega blaga (bombaža, sladkora, kave i. dr.).

V gorkem pasu so še:

Ecuador (glavno mesto Quito, izg. Kito) z najboljšim kineškim lubjem.

Perú z glavnim mestom Lima in pristaniščem Callao (izg. Kaljao). V tej deželi se dobiva mnogo kineškega lubja in srebra. Iz primorja drži železnica čez Ande v višini 4770 m. Ta je najvišje ležeča železnica na zemlji.

Bolivija (glavno mesto La Pas) ima tiste pridelke kakor Peru.

Brazilija, ki še večinoma v gorkem pasu leži, je približno dvanajstkrat toliko kakor Avstrijsko-Ogrska, a ima samo 15 milijonov prebivalcev. Glavno mesto je Rio de Janeiro (izg. Žanêro) blizu južnega povratnika. Znatni tržišči sta Bahia in Pernambuco. Dežela ima največ kave in demantov na svetu.

V južnem zmernem pasu so:

Chile (izg. Čile), glavno mesto Santiago. Pristanišče Valparaiso je zvezano po železnici z ustjem La Plate. Dežela ima mnogo bakra in srebra.

Argentina z glavnim mestom Buenos Aires (750.000 preb.) ima največ dobička od živinoreje.

Uruguay (glavno mesto Montevideo ob La Plati) in **Paraguay** (glavno mesto Asuncion), med rekama „Paraguay“ in Parano, pečata se največ z živinorejo.

Puščobna Patagonija in otočje Ognjena zemlja pripadata v zahodnem delu Čilski, v vzhodnem delu pa Argentini. Falklandski otoki so angleški.

Amerika kot celota.

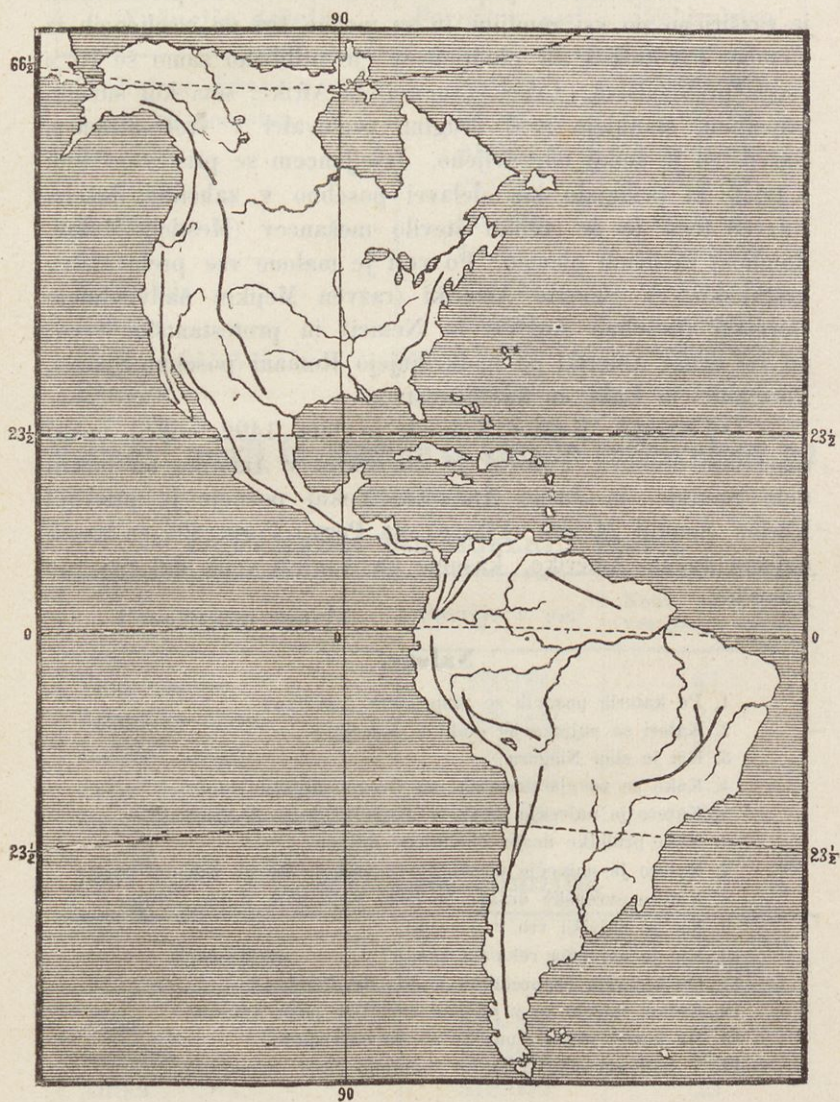
Amerika je podobna jako velikemu otoku, ker je od vseh strani obdana z morjem. Posebno ob severni in vzhodni obali je Amerika zelo členovita, ker se morje zajeda daleč v celino in ker najdemo tu največ otokov. Manj členovita je zahodna obala. Vsa Amerika se razprostira na zahodni polobli.

Glede navpične izobrazbe je v Ameriki višavje in nižavje precej enakomerno razdeljeno. Glavno pogorje je potisnjeno na zahodno obalo ter z malimi izjemami drži od severne obale do skrajnega juga. V sredini zemljine je razprostrto nižavje, na vzhodu se vzpenjajo nižja pogorja. Ta razdelitev velja tudi za Srednjo Ameriko; nižavje je zalito po morju, otoki pa mole kakor posamezna pogorja nad morsko gladino.

Vodovje je v Ameriki med vsemi zemljinami najbolj razvito. Tu je največ jezer in rek, a tudi največje reke se nahajajo v Ameriki. Ker so tla nagnjena proti vzhodu, razvijajo se tudi reke najbolj v tej smeri. V Veliko morje teče le malo večinoma neznatnih rek, ker je pogorje preblizu zahodni obali.

Podnebje je pri velikem raztegu od severa do juga kaj različno. Razven južnega mrzlega pasa je Amerika deležna vseh drugih podnebnih pasov. Kakor v Evropi in Aziji je tudi v Ameriki zahodna obala toplejša od vzhodne obale, in sicer posebno vsled vpliva toplega morskega toka in toplih vetrov na zahodni obali. Vobče je v Ameriki podnebje hladnejše nego v Afriki in Evropi pod isto zemljepisno širino.

Slika 13.

0 1000 2000 3000 4000 Km.

Zemljevidni obrisek: **Amerika.** Merilo 1 : 100,000.000

Prebivalstvo pripada večinoma belemu plemenu, ki je razširjeno po vsi zemljini in se močno širi po izseljencih iz Evrope. Prvotnikov ali „Indijancev“ je približno samo še 10⁰/₁₀ vsega prebivalstva. Črnei (zamorei) iz Afrike, sem kot sužniki pripeljani, stanujejo med drugimi prebivalci v vročem pasu. Suženstvo je sedaj odpravljeno. Izseljencem se prištevajo tudi Kitajci, ki prihajajo kot delavci posebno v zahodne dežele. Razven tega je še veliko število mešancev (Mestici, Mulati, Zambos) različnih plemen. Po veri je malone vse prebivalstvo krščansko. V Severni Ameriki (razven Mejike) nadvladujejo Germani (posebno Angleži in Nemci) in protestantska vera; po vsi drugi Ameriki pa nadkriljujejo Romani (posebno Španci, Portugaleci in Lahi) in katoličanstvo.

Odkritje. Krištof Kolumb je leta 1492. odkril nekaj ameriških otokov. Potoval je še trikrat v Ameriko ter odkril dele Srednje- in Južne Amerike. Nekaj pozneje je prisvojil Kortéz Španiji Mejiko, Pizarro pa Peru. Portugaleci so zaseli deloma Južno Ameriko, kasneje pa Angleži velik del Severne Amerike.

Naloge.

1. Po katerih pasovih se razprostira Amerika?
2. Kateri so najjužnejši otoki v Ameriki?
3. Kje je slap Niágara?
4. Kako se zovejo prvotniki na Groenlandiji?
5. Katero je največje mesto v Angleški Severni Ameriki?
6. Kake pridelke imajo Zjedinjene države?
7. Katero je največje mesto Zjedinjaenih držav ob zahodni obali?
8. Katere evropske države se laste Velikih in Malih Antiljev?
9. Kje* je najvišji vrh v Ameriki?
10. Kje je največja reka na zemlji?
11. Ob katerem vzporedniku je Rio de Janeiro?
12. Katere dežele so v južnem zmernem pasu Amerike?
13. Na kateri strani Amerike so tla najvišja?
14. V katerem delu Amerike stanujejo črnei (zamorci)?

Važnejše dežele	Površje v μm^2	Prebivalstvo
Zjedinjene države . . .	94.000	76,000.000
Angleška posestva . . .	90.000	6,000.000
Brazilijska	84.000	15,000.000
Argentina	29.000	5,000.000
Mejiko	20.000	14,000.000
Peru	18.000	4,500.000
Kolumbija	13.000	4,000.000
Bolivija	13.000	2,300.000
Chile	7.800	3,000.000
Ecuadór	3.000	1,500.000

Velikost morij in zemljin in število prebivalcev po zemljinah.

1. Velikost posameznih morij.

Posamezna morja	Površje v μm^2	Koliko odstotkov vesoljnega morja
Veliko morje	1,760.000	47
Atlantsko morje	885.000	24
Indijsko morje	740.000	20
Južno Ledeno morje . . .	200.000	5
Severno Ledeno morje . .	150.000	4

2. Velikost zemljin.

Zemljine	Površje v μm^2	Koliko odstotkov suhe zemlje
Azija	446.000	33
Amerika	417.000	30
Afrika	313.000	23
Evropa	99.000	8
Avstralija	90.000	6

3. Število prebivalcev v posameznih zemljinah.

Zemljine	Število prebivalcev	Koliko odstotkov vsega človeškega rodu
Azija	850,000.000	53
Evropa	390,000.000	25
Afrika	200,000.000	13
Amerika	150,000.000	9
Avstralija	6,000.000	0.3

4. Velikostno razmerje med morji in zemljina.

Posamezna morja	Koliko odstotkov zemeljskega površja	Zemljine	Koliko odstotkov zemeljskega površja
Veliko morje . .	34	Azija	9
Atlantsko morje . .	18	Amerika	8
Indiško morje . .	14	Afrika	6
Južno Ledeno morje	4	Evropa	2
Severno Ledeno morje	3	Avstralija	2
Vesoljno morje . .	73	Vsa suha zemlja . .	27

